

«ԽՂՃՄՏԱՆՔԻ ԶԱՅՆԵՐ» ժողովածու

ՑԱՆԿ

[ՓՈՍՏԱԼ](#)

[ՃԵՅՐԱՆ](#)

[ԹԵՖԱՐԻԿ](#)

[ՄԱՌԱ](#)

[ՄԱԳՂԱՂԻՆԵ](#)

[ԱՅՐԻՆ](#)

[ԽԱՐԻՄԽԸ](#)

[ՏԱԼԻԼԱ](#)

ՓՈՍՏԱԼ

Ա.

Հաճի Տյուրիկը, սպասուհիների միջնորդը, տասնհինգ օր աշխատելէն վերջ միայն հաջողեցավ ձեռք ձգել կեսարացի Ղազար Էֆենտիի կնոջ, Սուրբիկ հանրմին, Քատըզյուղի ամենէն հարուստ տիկիներէն մեկուն, ուզած սպասուհին:

Հաճին, պարտիզակցի մը, ինքն ալ սպասուհի, սոնտու, լվացարար, խոհարար կին եղած էր ատենով, պարագային համեմատ: Ծառայության ամեն աստիճաններն անցեր էր մեկիկ-մեկիկ, Պոլստ հայ տուններուն, անոնց կարծեցյալ պարկեշտություններուն մեջէն հանելով իր հիմիկվան անկախ դիրքը:

Այդ տուններուն բոլորին մեջ, Հաճի Տյուրիկ, որ ան ատեն դեռ Երուսաղեմ գացած չըլլալուն համար՝ հաճի չէր, իբրև ճշմարիտ ու կատարյալ աղախին, աղաներէն մինչև սպասավորները ճանչցեր էր մոտեն, երբոր մեծ ու պզտիկ, գրեթե առանց բացառության, քիչ շատ զինքը սղմեր սղմրտկեր էին, հոս հոն, սենյակներուն մեջ, հանրմները տունը չեղած միջոցին, սանդուխին գլուխը, դուռներուն ետին, երբեմն խոհանոցներուն անկյունները: Շատ մը տուններուն մեջ իր տիրուհիներուն նախանձը շարժելու չափ ընդունելություն գտած էր առանց գանգատելու:

Շատ բան տեսած էր իր անձին վրա և ավելի շատ իրեն շուրջը, իր բարակի հետաքրքիր քիթովը, հոտվտալով ամեն ապականությունները և սուր ականջովը՝ դռներուն ետենն ունկնդրելով կամացուկ մը ըսված խոսքերուն:

Եփուն կնիկ մըն էր արդեն, երբոր առած պախշիշներէն և ամսականէն ավելցուցած ստակովը Երուսաղեմ գնաց, ով գիտե ուխտի՞ թե մեղքերուն թողություն ուզելու համար: Վերադարձին՝ Հաճի Տյուրիկ, սպասավորությունը թողուց, ինք իր գլխուն գործի սկսավ, ծանոթ տուններու համար կին ծառաներ գտնելու ձեռք զարկավ, թելլալ կնիկ եղավ: Իսկույն հաջողեցավ այս գործին մեջ. պատրաստաբան ու զվարճախոս կին էր. Էֆենտիներուն՝ վրան բաց կատակներ կ'ըներ. հանրմներուն օրվան գայթակղությունները կը բերեր: Ամենքը գոհ էին իրմե. ամեն բանի հարմար սպասուհի ինքը միայն ճարել գիտեր: Իր տեղավորած ծառաները տարիներով կկենային գտնված տեղերնին: Մեծ տունները, հարուստի տունները, իրեն կդիմեին. անոնք, որ իր հաճախորդներն էին՝ իր անունովը կը՝ պարծենային:

— Մեր թելլալը Հաճի Տյուրիկն է:

— Մերն ալ:

Հաճին Շփիկըլին կամ Պյուռկյուին բան մը կ'ըլլար հայ հանրմներուն համար:

Ասոր համար էր անշուշտ, որ Սուրբիկ հանրմ իրեն լուր դրկեց երբոր իր տանը մեջ, հին օրվան Մարիամին քով, նոր սպասուհի մը ավելցնելու որոշում տվավ ու անոր ճշտեց այն հասկությունները, որ նոր գալիք աղախինեն կպահանջվեին:

— Ընտիկ մեկը ըլլալու է ամեն բանե առաջ. հո՛գ չէ թե որ սկիզբը ձեռքեն գործ չգա. հոս շուտով խզմեթը կտուրի. տղուս՝ Օննիկին սենյակը պիտի շտկե, զգեստները մաքրե. սա ալ ըսեմ, որ աղջիկ զավակ չեմ ուզեր տանս մեջ:

Եվ վախնալով, որ գալիք սպասուհին Օննիկին սենյակը շտկելու, զգեստները մաքրելու սահմանելովը՝ պետք եղածեն ավելի բացահայտ կերպով իր դիտավորությունը հասկցուցած կ'ըլլա, իսկույն ավելացուց.

— Աչքը երեսը բաց մեկը չեմ ուզեր հա՛, հաճի՛. դուն իմ ուզածը հասկցար, թե որ զիս գոհ ընես, ուզած թելլալչեքդ եվելոքը կուտամ:

— Հասկցա, օղուլ:

Միջնորդը քչեն շատ հասկցող կին էր. անմիջապես չորս դին ինկավ, հարցուց, փնտրեց, բայց գտնվածները Սուրբիկ հանրմին ուզած պայմանները լիովին չէին միացներ իրար վրա: Գեղեցիկ աղախիններ չէին պակսեր իր ձեռքին տակ, բայց ասոնց աչքերն ալ, երեսն ալ պետք եղածեն ավելի բացված էին ու Սուրբիկ հանրմին ծեր էրիկը՝ Ղազար աղան գլխե հանելու չափ սատանա էին: Հանրմին ուզածը միամիտ աղջիկ մըն էր և ասիկա Պուլտ մեջ դյուրին չեղավ գտնել:

Այն ատեն Հաճի Տյուրիկ հատուկ ճամփորդություն ըրավ. Իզմիտ, Պաղչեճիկ, Արսլանպեկ, Ատաբազար: Վերջապես պըտտեցավ բոլոր այն գեղ տեղվանքը, որոնք սպասուհիներու արտածումը կ'ընեն, և ահա մեծ հոգնություններե վերջը, չորեքշաբթի օր մը ցորեկին, հաղթական մուտքով մը, Սուրբիկ հանրմին ներկայացուց իր գեղեն բերած սպասուհին, հազիվ տասնութը տարեկան կին մը, զոր նույն օրն իսկ միասին առեր բերեր էր Պաղչեճիկեն:

Սուրբիկ հանրմ գլխեն մինչև ոտքը զննեց նորեկը, որ դրան մոտ բարև բռնած կեցած էր. իր հագած պասմաե տձև շրջագեստին հակառակ՝ իրոք խիստ շնորհալի գտավ զայն, քանի որ շուտով ամսականին վրա հարմարեցավ միջնորդին հետ. յոթը մեճիտ ամիսը և տարին երկու ձեռք նոր լաթ, բացի իր մեկդի նետածներեն գորս իր հոժարության համեմատ պիտի նվիրեր, եթե գոհ մնար անոր խզմեթեն: Եվ անմիջապես սկսելու համար կոկիկ ու մաքուր շրջագեստ մը հագցուց անոր, ձերմակ գոգնոց մը կապեց, գլխեն յազման հանեց և մազերը շտկել տվավ. այս համառոտ արդուզարդով աղախինը իր գեղեցկության բոլոր շքեղությունը մեջ երևաց: Մեջքը բարակ չէր, բայց հասակին բարձրությունը և բարձերուն հարստությունը վայելած էր: Ձվաձև, իր գեղացի ըլլալուն հակառակ դեռ ճերմկոտիկ դեմքին վրա սեւ խոշոր աչքերը սովորաբար թարթիչներուն շուքին մեջ կպահվեին ու երբեմն միայն ընքվիներուն աղեղին տակ կխրոխտային: Բերանը՝ իր գմայլելի գիծերովը ու երկու դիի անկյունեն իբրև թե հատկապես վեր առնված, անդիմադրելի պչրանք մըն էր ինքնին, և մոռցնել կուտար պոկունքին անարյունությունը:

Ոչ որ կիներուն չափ գեղեցկության ճաշակը ու հասկացողությունը ունի. գեղեցկությունը այն միակ ճշմարտություն է, զոր կինը չի կրնար ուրանալ, նույնիսկ երբ իր թշնամիին վրա կգտնվի. շատ հեղ լսած եմ արամբի կնոջ մը վրա պատմված չարախոսություններու, բամբասանքին, իրավ կամ սուտ ամեն կերպ աղտեղությանց ամենեն տաք վայրկյանին՝ սա հայտարարությունը, որուն խորին անկեղծությունը կզարմացնե զքեզ և պատմողին արդարասեր մեկը ըլլալուն համոզում գոյացնել կուտա:

- Աստնք բոլորը իրավ են, բայց շուն կնիկը աղվոր է:

Սուրբիկ հանրմ հավնեցավ ուրեմն իր սպասուհիին. ապսպրեց, որ վրան գլուխը մաքուր պահե, աշխատությունը սահմանեց, վարքի բարքի խրատներ տվավ:

Հետո, իմանալով, որ հորմե, մորմե որք ու նոր ամուսնացած էր Տիգրանուհին, Սուրբիկ հանրմ, որ հիվանդանոցի խնամակալուհի էր ու իր ամուսնին պես սրբասեր ու աստվածավախ կնոջ համբավը կվայելէր, իր սովորական մեծախոսություններեն քիչ մը ջարդեց.

- Ես ծառաներս զավկիս պես կնայիմ. ուրիշ տուններու մեջ անոնց հորի ջուր կխմցնեն, դուն աղեկ գիտես, հաճի՛. ես աղբյուրի ջուր կու տամ անոնց. խոհանոցին մեջ երբոր կերակուրները չօգտեն ձեզի, ինծի անպատճառ իմաց տուր. խոհարարը ծառաները գրկելու կ'ելլա, ատանկ բան չեմ սիրեր ես. սա ալ ըսեմ, որ կերակուրդ ուտելուդ պես խոհանոցին մեջ կենալու չես. էրիկմարդ ծառաներուն հետ պետք չէ որ խոսքի բռնվիս. հասկցա՞ր, աղջիկս. հիմա գնա՛, թող Մաիրամը գործդ ցուցնե քեզի:

Մեղր ու կաթ կվազեր բերնեն. Տիգրանուհին կատարյալ երանության մեջ զգաց ինքզինքը:

Բ

Հետևյալ առտուն կանուխ Տիգրանուհին արթնցավ: Պատուհանեն եկող արևը ճիշտ իր անկողնին վրա կ'իյնար. կսփռվեր, իր հոլանի պարանոցին ու թևերուն սպիտակության վրա կճառագայթեր, բոլոր սենյակին մեջ ուրախություն մը կբերեր: Երկու օրե ի վեր իր կյանքին մեջ պատահած փոփոխություններուն տակ ընդարմացած կմնար. անկողնին մեջ նստած, մտքովը ատոնց քաղվածքը կ'ըններ:

Գեղը, մորաքրոջ մը տանը մեջ ապրած էր ինքզինքը գիտնալե ի վեր մինչև ամուսնացած օրը: Մորը հիշատակը իր պզտիկ տարիքին մեջ շատ տարտամ կերպով մը կուգար մտքին առջև, ատեն անցնելով գույնը նետած, գիծերը եղծված հին լուսանկարի մը պես: Հայրը բնավ ճանչցած չէր: Այս մորաքրոջ տանը մեջ՝ կես մը աղախնի ու կես մը ազգականի պես կ'ապրեր, ինչպես կ'ըսեր ինքը. իր ապրուստին բեռը զգալի չդարձնելու նպատակով: Ու երջանիկ պիտի ըլլար հող ապրելուն էթե մորաքրոջը երկու աղջիկները անտանելի չդարձնեին իր կյանքը: Ի՞նչ էր հանցանքը՝ էթե անոնցմե աղվոր էր ինքը: Ապաքեն, այս աղվորությունը իր թշմանամին եղած էր և անկեղծությամբ Տիգրանուհին կզոջար իր գեղեցկության համար:

Գեղին մեջ շատ մը տղաք իր ետևեն ինկած էին գիշեր ցորեկ, հասակին շքեղությանը, մինչև կռնակը հասնող խարտյաշ մազերուն գովեստը փսփսալով ականջն ի վար: Ասոնց և ոչ մեկուն հավտացած էր, բայց այս հետապնդումները՝ հանդարտ ջուրի մը մեջ նետված մանր քարերու պես, իր հանգիստը վրդովեր էին: Մորաքրոջը աղջիկները իր վրա ամեն տեսակ չարախոսություններ տարածելու մեջ առաջիններն էին: Ահա այդ միջոցին էր, որ երիտասարդ բանվոր մը, իր օրական ապրուստը ճարելու հազիվհազ կարող մեկը, զինքը ամուսնության ուզելու ելել էր: Տիգրանուհին տասնութ տարու էր հիմա, ինչ որ գեղ տեղերու մեր աղջիկներուն համար շատ առաջ գացած տարիք մըն է. հետո, իր մորաքրոջ տունեն ելլելու ստուգությունը կար, մորաքրոյրն ալ զինքը ճամփելու փափագին մեջ, սիրով ընդունեց էր այս առաջարկությունը: Եվ օրին մեկը հարս գացած էր տան մը մեջ, ուր փեսեն գատ անոր ծնողքը կային: Մեծ բան մը չհասկցավ այդ ամուսնութենեն. կարգվելեն ուր օր վերջը էրիկը լեռ գնաց իր գործին, ածուխ ծինելու, ու ամիս մը վերջը օր մը միայն դարձավ կնոջը քով, հետևյալ օրը նորեն իր լեռը երթալու, աներևութանալու համար: Հարսը հոս ալ կ'աշխատեր օրն ի բուն ու իր կյանքը, բնեռային օրերուն պես, երկարատև խավարի մը կնմաներ գոր ոչ մեկ լույսի ճառագայթ կուգա վայրկյան մը գեթ լուսավորել, ուրախացնել:

Հանկարծ օրին մեկ ալ իր էրիկը տուն բերին ոտքը կոտրած, ամիսներով անգործության դատապարտված. ասիկա լրումը եղավ: Ա՛հ, թե որ գոնե զավակ մը բերած ըլլար, հիմա ստնտվության

կ'երթար Պոլիս, ստակ կվաստակեր ու տուն մը կրնար դնել, բայց այդ ալ չկար ու ասիկա՝ իր կետուրը ու կետարայրը հանցանքի մը պէս կգարնէին իր երեսին:

Հաճի Տյուրիկ ճիշտ այդ ժամուն հասավ զինքը միասին Պոլիս տանելու համար: Էրիկն ալ, մորաքույրն ալ, որ մոր տեղ կանցներ, հոժարեր էին ասոր. Տիգրանուհին ազատագրության պէս բան մը կտեսներ հոդ: Թելլալը՝ անոր ապագա հանրմին փառաբանությունը բերնէն չէր ձգեր: Հարուստ մարդիկ, վերկիլի հանրմ, կաղանդին, ծնունդին, գատկին պախշիշ, կերուխումը առատ, աշխատությունը թեթև. սպասուհիի մը, համար ասկէ ցանկալի տեղ չէր կրնար ըլլալ:

- Աղջի՛, օդ՛ ու, չգտնված տուն է,- կ'ըսեր Հաճի Տյուրիկ:

Ա՛յնքան որ մորաքույրը պահ մը կմտածեր իր աղջիկներէն մեկը դրկել Տիգրանուհին տեղը: Վերջապէս որոշումը տվեր էին, և հետևյալ առտուն, դեռ չլուսացած, գիշերվան մութին մեջ կառքը երկու կիները Պաղչեճիկէն իջեցուցեր, ծովեզերքը բերեր ձգեր էր, ճիշտ երբ արշալույսը կծագեր:

Տիգրանուհին հիմա այս մութէն դեպի լույս ուղևորությունը, ժամանումը միտքը կբերեր, բարի գուշակ մը կհամարեր իր կյանքին համար: Իսկույն զմայլեր էր Իզմիրի ծովածոցին վրա, որ այգուն սրսկած դեղին ոսկիի ցոլացումին մեջ, անշարժ կտարածվեր, կանուխ արթննալ չուզող ու ծուլ կնկան մը պէս: Մինչև այդ տարիքը մոտանց չէր տեսեր ծովը ու այս պահուս, գեղին եռաթի խոշոր նավակի մեջ տեղավորված, իր պզտիկ պողչան քովիկը, այդ կապույտ տարածության վրա սահելուն կ'զբոսներ ու անոր վրա պատմված ահավոր պատմություններուն չէր հավտար: Իզմիր հասնելուն՝ հազիվ ատեն ունեցեր էին շոգեկառքը մտնել և իսկույն կայարանին աղմուկէն ու թոհուբոհէն զատվելով խոլ արշավ մը սկսեր էր. անդուլ, անդադար, ժամերով վազք մը, քերելով ծովեզերքը ձախէն, ու աջէն՝ սուրալով մութ մանիշակագույն հողերու մեջէն, որ մինչև Հերեքէ այդ տեղի ցամաքը կկազմէ: Հոս հոն, տեղ տեղ կկենային ու Տիգրանուհին կկարծեր, որ հոգնություն առնելու համար էր ասիկա. ոմանք կձգէին շոգեկառքը, ոմանք նոր կմտնէին, եւ անմիջապէս ճամփա կ'իյնային. հիմարական խոյացումը կսկսեր դեպի Պոլիս: Ու կիիշեր վերջապէս հասնելին Հայտար Փաշա, Պոլիսը, Փերան գորս Հաճի Տյուրիկը մատով իրեն ցուցուց հեռվէն և ասդին՝ Քատրգյուղ, իրենց գալիք տեղը, մաքուր փողոցներով, գեղեցիկ տուներով շինված քաղաքը, որուն վրա հիացավ: Կայարանին մեջ կվախնար, որ բազմության մեջ չկորսվի. Թնին տակ պզտիկ պողչան ուժով մը կսեղմեր, իր շփոթությանը մեջ մոռնալու վախով: Հաճի Տյուրիկը քովն էր սակայն, ճարպիկ ու վարպետ առաջնորդ, որ ամեն դժվարությանց մեջ կ'քաշեր, կհաներ զինքը, մինչև որ հո՛ւ, այս հարուստ տանը մեջ բերավ ու հանձնեց զինքը: Հաճի Տյուրիկ պահապան ու գորավոր հրեշտակի մը մարմնացումն էր իր աչքին, որ Տիգրանուհին սրտին խորէն շնորհակալ կ'ըլլար անոր այս վայրկյանիս:

Եւ այս տունը՝ իր հարուստի բարբառող կահավորումին մեջ. երեք ծառա, որոնք իրենց աշխատության մեքենական ճշտությամբ զարմացուցեր էին զինքը. ծեր Մարիամը, որ ինչ ընելիքը պիտի սորվեցներ հոս տեղ. և մանավանդ անուշ լեզու հանրմ մը: Միայն իրիկունը աղային լուրջ ու խոժոռ դեմքէն վախցավ քիչ մը. հետո անոր տղան, երիտասարդ մը, մարմնեղ, արյունոտ անձ մը. հորը ձևը, հորը լրջությունը:

Այս ամենը կարգով ամփոփեց շարեց մտքին մեջը ու խորունկ գոհունակություն մը զգաց. հետո ցատկեց տեղէն շուտով, հագվեցավ, մազերը սանտրեց, պատեն կախված հայելիի մեծկակ կտորի մը մեջ նայեցավ. այն ատեն, առջի անգամ ըլլալով ուշադրությամբ դիտեց իր դեմքը, աղվոր ըլլալուն հաճույքը զգաց ու վար իջավ:

Գ

Սուրբիկ հանրմին աղվոր պեպլեմէն ամենուն բերանն էր գեղին մեջ: Աղաներն ալ, հանրմներն ալ Սուրբիկ հանրմը կշնորհավորէին:

Պզտիկ ու անգիտակից պչրանքով կհագնվեր անիկա, իր հանրմին պատվերին համեմատ, ճերմակ մաքուր գոգնոց կապած առջին: Իրիկունները աշխատանքին լմնալուն էտքը, ամենեն վերի հարկը իր փոքրիկ սենյակը կ'երթար, պատուհանին առջև կնստեր, շոգենավեն էլլողները դիտելու համար, մինչև որ վարեն կանչեին զինքը:

Տանը մեջ կ'սկսեր վարժվիլ. իր առած ամսականը ամբողջությամբը գեղ կդրկեր, էրկանը ձեռքը, ու գոհ էր այս կյանքեն: Միայն երբեմն խուլ անհանգստությունը ուներ վտանգի մը գոր չէր տեսներ, ճիշտ ինչպես սենյակի մը մեջ ինքնիրենը նստած մեկը, նույնիսկ աչքը գոց պահուն, կ'զգա ուրիշի մը ներկայությունը, աչքը դեռ չբացած:

Այս վտանգը ավելի քան օդի մեջն էր, քան թե շոշափելի բան մը: Չէր գիտեր հաստատ կերպով, թե ի՞նչ էր իրեն սպառնացող բանը, բայց զգույշ կենալու պետքը կ'զգար:

Այս Պոլստ մարդիկը, իրենց բոլոր քաղաքավար վարմունքին հակառակ, կնկան նայելու ձևեր մը ունեին, որ համբուրվելու պես կդիպչեր իր երեսին և իր նոր հարսի, գրեթե կույսի ամաչկոտությունը կվիրավորեր ամեն վայրկյան: Միմիայն իր կնոջական բնագործը կ'զգար լուռ իղձերու հովը, որ իր շուրջը կ'ելլեր, կբարձրանար, երբոր էրիկմարդոց առջև գտվեր, անուշ բերած կամ ջուր տված միջոցին: Եվ դեպի դուռ դարձած՝ սենյակեն դուրս էլլելուն, ամեն աչքերը իր վրա էին, իր հաղթ ու գեղեցկաշեն մարմնին վրա, որուն լեցուն գիծերը, իր քավածքին համեմատ հազիվ թե նշմարելի շարժումով մը կխաղային: Մինչև անգամ իր հագուստը ու կապուստը, շինականի և սպասուհիի պարզությամբ, և թերևս ատոր համար հրապուրիչ բան մը ուներ:

Այս ձգողության՝ Ղազար աղային տղան չդիմացավ երկար ատեն:

Մարմնեղ ու տարփասեր երիտասարդ մըն էր, հորը պես իր բոլոր իղձերը թաքուն պահելու սորված ու ատոր համար, ա՛լ ավելի ինքնզինքը զսպելու անկարող, երբոր դիպվածով մինակ մնար սպասուհիին հետ:

Իր ծանր գլուխ տղու համբավին հակառակ, շուտով սկսավ կատակներ ընել Տիգրանուհիին հետ, փորձի ենթարկելով զայն, իբև թե անզգուշությամբ, անոր մարմնին կդպեր, ձեռքը բռնել կ'ուզեր: Այն ատեն, Տիգրանուհին հասկցավ անոր միտքը և ետ քաշվեցավ, առանց խուճապի, այն վախկոտներուն պես, որոնք ծանր-ծանր քալելով կնահանջեն, շինծու քաջությամբ և անփութությամբ մը ծածկելով իրենց ներսիդիի դողը, դիմացինին հարձակումը չփութացնելու նպատակով:

Անկե վերջը երիտասարդը բացեիբաց իր պահանջումները պարզեց անոր, այնքան ավելի բռնանալով, որքան վեց ամսե ի վեր տևող մերժումները զինքը ամեն ծայրահեղությանց տանելու աստիճանին հասցուցեր էին: Առտու, իրիկուն, գիշեր, աչքկապուկի կամ պահվրտուքի պես բան մըն էր տանը մեջ. սենյակե սենյակ, անկյունն անկյուն հավաճանք մը, որուն մեջ աղախինը, պարտավորված անոր մոտ գալու ամեն անգամ, որ խըզմեթ մը ապսպրեր իրեն, ինչ ընելիքը չէր գիտեր:

Վերջապես, հուսահատած, օրին մեկը հանրմին գնաց ամեն բան խոստովանելու: Սուրբ ու առաքինի կին էր իր հանրմը, որուն գովեստը կ'ըներ քարոզիչ սրբազանը շատ անգամ եկեղեցվո բեմեն: Ու իրեն պաշտպան մը գտնելու առաջադրությամբ, ցորեկ մը իր հանրմին հետ մինակ մնացած մեկ ատենին, վարանելով, կարմրելով ամեն բան հասկցուց անոր:

Սուրբիկ հանրմ գարմացավ, չհավտաց նախ ասանկ բանի մը գոյությանը, թերևս Տիգրանուհին սխալած էր: Հետո ըսավ, որ իրիկունը իր տղուն հետ պիտի խոսեր, բայց ավելցուց ժպտելով, որ այս բոլոր պատահածին հանցանքը Տիգրանուհիին գեղեցկությանն էր:

- Աղեկ սիրտ ունի տղաս, բայց էրիկմարդ է, դուն ալ այնքան աղվոր ես, որ չեմ գարմանար զքեզ սիրելուն: Մարդ քեզի չի կրնալ դիմանալ:

Հաճի Տյուրիկ, որուն Տիգրանուհին հայտնած էր իր վիճակը, խնդաց իր վրան:

- Օղո՛ւլ,- ըսավ անոր,- էֆենտիիդ տղան կսիրե կոր քեզի, ա՛լ ի՞նչ կ'ուզես:

Տիգրանուհին քիչ մը ատեն ալ պաշտպանեց ինքնզինքը անոր ձեռնարկություններուն դեմ, բայց կամաց-կամաց վարժվեցավ սիրո խոսքեր լսելու անկե: Հանըմը այդ միջոցին շատ-շատ պարզև կուտար իրեն. ամսականին մոտ գումար մըն ալ ասանկով կ'առնէր: Տիգրանուհին կ'խոստովանէր ինքնիրենը, որ ասիկա միմիայն իր աշխատությանը համար չէր: Հետո բոլոր այս հետապնդումներուն հալածանքներուն մեջ իր արյունն ալ կ'եռար, դող կ'ելլեր ու կսկսէր ինք ալ փոխադարձ հաճույք մը զգալ այդ ամենն: Փախչիլ կձևացներ, բայց կձևացներ միայն ու կժպտէր:

Գիշեր մը Տիգրանուհին իր սենյակի մեջ գտավ իր երիտասարդ էֆենտին, պոռալ ուզեց, բայց վախցավ ձայն հանելու, աղաչեց.

- Ոտքդ պաքնեմ, էֆենտիս, մեղք եմ:

Բայց էֆենտին կորովի էր եւ իր ուժին տակ զսպեց զինքը:

- Հանըմս, հանըմս ի՞նչ պիտի ըսես,- կ'ըսէր անիկա դողողալով:

- Խե՛նթ, - պատասխանեց երիտասարդը անոր, - մայրս ինձի ըսավ, որ սենյակդ ես ու եկա քեզ գտա. մորմես բնավ մի՛ վախնար:

Ետ-ետ երթալով կինը պատին կոնթած էր, ալ զինքը գրկող պողպատե բազուկներուն մեջ անշարժ մնացած. հոս՝ դիմադրության ուժը կ'պակսէր. գլուխը պատին դարձուցած ըլլալով, իր պարանոցին վրա կ'զգար համբույրներու կիզումը, ու Տիգրանուհին, անձնատուր ըլլալու մոտ ու անձնատուր ըլլալէ առաջ իր արդարացումը կ'փնտրէր հիմա, մտածելով, որ ձեռքէն եկածը ըրեր էր ինքզինքը պաշտպանելու համար. ու հանցանքը իրը չէր՝ եթէ չէր հաջողէր: Անձնասպաններ կան, որոնք վերջին պահուն զոջալով հանդերձ, չեն կրնար իրենց որոշումեն ետ կենալ և տող մը գիրով իրեց մահը կրացատրեն, կ'արդարացնեն. Տիգրանուհին ըրածն ալ ատ էր:

Դ

Երկու տարի տեղեց այս կյանքը. ուզված աղախինն էր անիկա, որ էֆենտիին տղան Փերա, գեղ տեղվանք երթալէն վազ բերած էր: Սուրբիկ հանըմ հարսի մը պես հիմա կ'հազվեցներ գայն, ու եկողին զացողին անոր գովեստը ընելէ չէր դադրէր:

Օրին մեկը, սակայն, Տիգրանուհին հիվանդացավ. գլուխը կդառնար, սիրտը կխառնվէր. այս անհանգստությունը շարունակեց քանի մը օր, բայց սպասուհին վախեն բան մը չըսավ, բերանը չբացավ մեկու մը. քիչ մը ատեն անցավ ու ծոցվորության նշանները երթալով շեշտվեցան: Տիգրանուհին շվարած էր, ինչ ըսելիքը, ինչ ընելիքը չէր գիտէր: Մյուս ծառաները կ'սկսէին քիթներուն տակէն խնդալ, կատակներ ընել, չարչարել զինքը: Այդ միջոցին երիտասարդ էֆենտին իր մոտը չէր գար, ու տանը մեջ երեսը չէր նայէր: Հանկարծ օր մըն ալ Սուրբիկ հանըմ զինքը ուշադրությամբ դիտեց, նայվածքով մը, որ կրակե պատմուճանի մը պես սպասուհին գլխեն մինչև ոտքը շրջապատեց:

- Մո՛տ եկու, Տիգրանուհի, - ըսավ անոր բիրտ ձայնով մը: Եվ տեսնելով անոր վարանիլը.

- Մա՛նկ, ավելի՛ մոտ:

Մոտեն՝ հղությունը ակներև էր. շատ մը կիներու պես Տիգրանուհին տգեղցեր էր. երեսին մորթը թուլցեր, կախվեր էր, փորը անշնորհ կերպով դուրս կցցվէր ու ամեն սիրտը զարնելուն՝ չափազանց մեծցած կուրծքին հարույցքը աչքի կզարներ իսկույն:

Այն ատեն բարկութենն Սուրբիկ հանըմին խելքը գլխեն գնաց:

- Փոստա՛լ, - պոռաց անոր երեսն ի վեր,- փոստա՛լ, տունս անպատվեցիր,թե՛զ ճեհեննեմ եղի՛ր:

Մարիամը վեր վազեց հանրմին ձայնը լսելով:

- Հաճի Տյուրիկ կանչեցեք շուտ, սա շունը առնե տանի՛, - կպոռար հանրմը:

Երկու ժամ ետքը թելլալը գտան բերին ու բերանը փրփրելով Սուրբիկ հանրմ իր գայրոյթը դուրս թափեց:

Կեղծավորությունը անանկ բան մըն է, որ երբեմն ու վերջիվերջո անկեղծության հետ կշփոթվի և անկե չի տարբերիր, ինչպես որ սուտ խոսողներ կան, որոնք իրենց սուտին կհավտան:

Ասանկ ալ Սուրբիկ հանրմին բարկությունը շինծու բան մը չէր, անկեղծ էր. երբեք կարող չէր հիմա մտքեն անցնել, որ իր գիտությամբը, իր կամքովը, իր կարգադրությունովը ամեն բան եղած կատարված էր: Իր բերնին մեջ ամեն վայրկյան հեղհեղվող պատիվ, պարկեշտություն բառերուն վարժությամբը՝ ցավագարի մը պես կպոռար, աղախինը, Հաճի Տյուրիկը ու բոլոր աշխարհը հանցավոր գտնելու կ'ելլեր:

- Հիմա՛, հիմա՛, փոստալը թող կորսվի երթա, վայրկյան մը չեմ ուզեր տունիս մեջ:

Այս եղավ իր վերջին խոսքը:

Թելլալը Տիգրանուհիին սենյակը ելավ, մահվան դողերու մեջ գտավ զայն. սաստիկ ջերմ եկած էր վրան, երեսները կարմրեր էին, մինչդեռ ակռաները իրարու կգարնվեին:

Միջնորդ կինը գթաց անոր. բան մը հարցնելու պետք չուներ. անցած դարձածը գիտեր. միայն հարցում մը .

- Քանի՞ ամսու ես, աղջի՛:

- Չեմ գիտեր,- մրմնջաց մյուսը:

Վար իջավ հանրմին քով, բայց անիկա նորեն սկսեր էր ձայնը բարձրացնել ու ջանքեր կ'ըներ իր գայրոյթը ավելցնելու համար. շարունակ կհիշեր ասանկ աղքատ կին մը իբր սպասուհի իր տունը ընդունելով գործած բարիքը և ասոր փոխարեն, գտած ապերախտությունը. սա ազգը ասանկ էր միշտ. աղքատները ասանկ խայտառակ արարածներ էին բոլորն ալ. ու նստած տեղեն փեշը վեր կքաշեր, իբրև թե այս տիղմին չքսվելու համար: Եվ հանկերգի մը նման միննույն նախատական բառը կուզար շուրթերուն վրա, թուքի մը պես.

- Փոստա՛լը, փոստա՛լը, ով գիտե ո՛ր ծառաս գլխե հաներ է:

Այն ատեն Հաճին նեղացավ ա՛լ. ձեռքերը մեջքին դրավ ամբարտավան ձևով մը.

-Ինձի նայե՛, հանրմ, շիտակն ըսե՛մ, անիկա կնիկ ծառա մըն է, դուն քու տղուդ խոսք հասկցնելու էիր. հիմի ալ ելլե՛ր ծառայի հետ տեսնվեր է կ'ըսես. ասիկա մեղք է:

- Ի՛նչ, հիմա ալ տղո՞ւս վրա մուր պիտի քսեք. իմ տղաս ծառայի վրա չի թքներ. բոլոր գեղին աղջիկները, կնիկները իրն են:

- Քու բոլոր գեղիդ մեջ ալ Տիգրանուհիին պես աղվոր մը չկա, հանրմ. դուն եկու՛ր իմ խոսքս մտիկ ըրե, իմ գլխես շատ տաք ու պաղ անցած է. բան մըն է, որ եղեր է. ասիկա առնել անցնելու չէ:

Բայց մյուսը կհամառեր. չէր ընդուներ, որ իր զավակը տեսնված ըլլա Տիգրանուհիին հետ:

Ու վեճը երկարացավ. երկուստեք բիրտ բառերով նախատինքներով լեցված վեճ, որուն մեջ ստորին ու ախտոտ դերը՝ թելլալ կնկանը դերը չէր:

Սուրբիկ հանրմ ուրիշ բանի չէր բաղձար, բայց միայն գայթակղությունը ավելի չտարածված մեյ մը դուրս նետել Տիգրանուհին:

Հաճին խորամանկ էր, զգաց ասիկա և ջանաց օգուտ քաղել անկե, սպասուհիին համար քանի մը դուրուշ ձեռք ձգելով:

- Ամեն բան ստակով կ'ըլլա:

- Անոր տալուս հիվանդանոցին կու տամ,- կ'ըսեր Սուրբիկ հանրմը, կրկնելով այն խոսքը, զոր իրենց պարտքը վճարել չուգողները, հայտնի ավագակ մը չհամարելու համար, սովորաբար կգործածեն մեր մեջ:

Ան ատեն հաճին բերանը բացավ:

- Ինծի նայե, ձեր տղաքներուն էլենձեին համար տունը աղվոր պեսլեմե ուգողը փարա տալեն քաշվելու չէ, հասկցա՞ր, օղուլ: Հիվանդանոցիդ ստակ տալուդ, տղուդ ծոցվոր ձգած աղքատ աղջիկն տուր. չունիկ չուննորիկ չեք, փառք աստուծո: Աս աղջիկը տեղ մը չի կրնար աշխատիլ, զավակ պիտի բերե, ապրուստ չունի, գեղը հիվանդ էրկանը դրկելու ստակ չունի:

Սուրբիկ հանրմ պոռաց, հայհոյեց, սակարկեց, և վերջիվերջո քսան ոսկի տվավ, բայց այն պայմանով, որ նույն վայրկյանին Հաճին առնե տանի Տիգրանուհին: Ժամը տասներկուքը անցեր էր: Ղազար էֆենտին ու տղան տուն դարձեր էին վերջին շոգենավով և, դիմացի սենյակը նստած, առուտուրի վրա կխոսեին. տղան հոր դեմ բարև բռնած էր գրեթե, հնազանդ ու առաքինի զավկի պարկեշտության մեջ:

Այս ժամուն Քատրգուղեն Պոլիս գալու շոգենավ չկար: Հաճին պարտավորվեցավ, աղջիկը հետը առած, նավակ մը վարձել Ղալաթիա անցնելու համար:

Աշունի իրիկուն մըն էր, ձմեռնամուտի մոտ: Անձրև մը կուգար միօրինակ և անընդհատ, սև քողի մեջ պարփակելով ծովն ու ցամաքը: Նավահանգիստին մեջ շոգենավերը անշարժ հսկաներու պես կեցեր էին իրենց խաչաձև կայմերովը, կարծես թե բարև բռնած: Ծովեն՝ Ղալաթիան, ու ավելի բարձրը՝ Փերան, իրենց անհամար լույսերը կ'սկսեին մեկիկ-մեկիկ վառել:

Ու սմբած՝ այս նավակին մեջ, իր փոքրիկ պողչան թնին տակ, Տիգրանուհին, կամքե ու գիտակցութենե գուրկ, ուշադրությամբ մըտիկ կ'ընէր թիերուն ծովին մեջ մխրձվելու ձայնին, և հեռուն մութին մեջ վառվող բիծերը կդիտեր, երբոր առաջին անգամ, իր զավկին խաղալը զգաց որովայնին մեջ:

Գյուղին մեջ Ղազար աղային տանը համար գայթակղություն մը չսեպվեցավ ասիկա. թեև ճշմարտությունը քիչ շատ իմացվեցավ, բայց ամենքը ըսին, որ Տիգրանուհին ծառաներեն մեկը գլխե հանելուն համար վոնտված էր: Սուրբիկ հանրմին բարեպաշտությանը վրա այս առիթով ավելի շատ խոսվեցավ. անոր տանը բարոյականին համբավը քիչ մըն ալ ավելցավ կարծես: Տղուն աղջիկ տալ ուգող կիները միաբերան գովեցին մայրն ալ, զավակն ալ:

- Փոստալին մեկն էր, - կ'ըսեին սպասուհիին համար, - ասանկ տան մը խըյմեթը չգիտցավ:

Առուտուրի մեջ Ղազար աղային հետ գործ ուեցողներն ալ նույն կարծիքեն էին: Ղազար աղան, Սուրբիկ հանրմը կմեղքնային, անոնց ի գործ դրած բարիքին դեմ եղած ապերախտության վրա կզարմանային շարունակ:

- Աշխարհք է աս,- կկրկնեին գլուխնին երերցնելով:

Ե

Վրայեն չորս տարի անցեր էր, երբ այս պատմությունը իմացա ես բարեկամի տունի մը մեջ, ուր Տիգրանուհին կ'աշխատեր իբրև սպասուհի:

Միշտ աղվորիկ կին մըն էր, թեև տարիքին հակասող ծանրություն մը կար դեմքին վրա:

Հղության վերջին ամիսները, տղաբերքը Հաճի Տյուրիկին տանը մեջ եղեր անցեր էր, կայտառ, ինդումբերես մանչ մը ձգելով իրեն, այն պահուն, ուր անդին գեղին մեջ էրիկը թոքատապե կմեռներ:

Մեծ ցավ մը չէր զգացեր Տիգրանուհին այս չճանչցած էրկանը մահեն. բայց նորեն թիկունք մը պակսած էր իրմեն այս մահով, որչափ ալ ենթադրական բան մը ըլլար ատիկա: Ու ավելի մեծ սիրով մը փարած էր այս զավկին, որ հայր չունենալուն համար կրկնապես իրենն էր:

Ինքը աշխատանքի ստիպված ըլլալուն, իր զավակը օտար կնոջ մը հանձնելու հարկադրված էր, և օրին մեկը անոր ալ հիվանդանալուն լուրը բերին: Վազեց գնաց, բայց մանկիկին վերջին ժամուն միայն հասավ. բժիշկ, դեղ օգուտ չըրին, ոչ ալ ս. մասունքը գոր Ամենափրկիչէն բերել տվավ. թոչունի մը պես առանց տրտունջի հոգին ավանդեց անիկա իր գրկին մեջ:

Տիգրանուհին մարդ մարդասանք չուներ. Հաճի Տյուրիկն ալ գեղն էր այդ միջոցին. ինքն իր գլխուն պարտավորվեցավ մեռելաթաղի բոլոր չնչին ու ահավոր պատրաստությունները տեսնել: Ինքը հագվեցուց, սագեց մանկիկը, ինչպես վերջէն կպատներ լալով: Հետո եկեղեցի գնաց փափագ հայտնելով, որ կարելի եղածին չափ շքեղ ըլլա հուղարկավորությունը:

- Մեղք ես, կնի՛կ, ստակ չունիս,- ըսին ժամեն:

Անիկա համառեցավ, ուզածնին վճարեց, շատ մը մոմեր վառել տվավ, պնդեց, որ երկու քահանա գտնվի արարողությանը. մանավանդ չուզեց, որ ճաղի մեջ դնեն իր զավակը, վախնալով, որ հողին մեջ չմնի անիկա. սնտուկ ապսպրեց, համոզված ըլլալով, որ անոր մեջ պիտի պատսպարվի պզտիկը:

Օր մը շարունակ ասնցմով զբաղեցավ, ամեն բան իր ձեռքովը կարգի դրավ. ժամին մեջ ինքը մինակ էր և մինչև գերեզմանատուն, գլուխը բաց, ինքը մինակ հետևեցավ դագաղին: Հո՛ն, իր աչքին տակ, տեղավորել տվավ զայն հողին մեջ ու ետ դարձավ իր ծառայած տունը, երկու օր բացակա մնալէ ետքը:

Աչքերը ուռած էին լալեն, բայց գանգատի բառ մը չելավ բերնեն. գլուխը կախած, առաջվան պես աշխատանքի տվավ ինքզինքը:

Անկէ վերջ իր բոլոր մտմտուքը, իր բոլոր առաջադրությունները այս պզտիկ հողակույտին հատկացան: Ամսականէն ժողված առջի ստակովը՝ գերեզմանատան մեջ պզտիկ հող մը գնեց:

- Երկու հոգիանոց հող մը,- ըսավ ցած ձայնով մը թաղականներուն:

Ստակը վճարեց և թողթը ձեռքը բռնած իսկույն գերեզմանատուն վազեց, զավկին մարմինը հոն փոխադրել տալու համար: Քիչ ատեն վերջը, պզտիկ պատով մը շրջափակել տվավ այդ պզտիկ հողը. վերջն ալ քար մը դնել տվավ անոր վրա: Բոլոր վաստակածը հող կծախսեր. ամեն ատեն նոր բան մը ուներ շինելիք, ավելցնելիք, գեղեցկացնելիք այդ տեղին մեջ:

Ու մեռելոցին օրերը, քանի հաստ որ օր կա տարվույն մեջ, մեծ ու պզտիկ, ցնծության օրեր էին իրեն համար: Առտուն կանուխ կ'ելլեր, իր այրի կնոջ արդուզարդը կ'ըներ, լուրջ ու հանդիսավոր արդուզարդ մը, ու ճամփա կ'իյնար դեպի գերեզմանատունը. պզտիկ տապանին քով չոքած՝ երկար բարակ ու ցած ձայնով կխոսեր իր զավկին հետ, անոր մանուկի բարբառովը: Ամեն հեղուն տերտերին օրինել կու տար գերեզմանը, հարուստե մը ավելի առատաձեռնությամբ տալով օրհնողչեքը:

Դարձին՝ երանություն մը կար անոր դեմքին վրա:

- Ո՞ւր գացեր էիր, Տիգրանուհի՛, - կհարցնէին տնեցիները, իբրև թե չգիտնային անոր ո՛ւր երթալը:

- Հանը՛մ, զավկիս գացի, - կպատասխանէր ուրախությամբ:

1901թ.

ՃԵՅՐԱՆ

Ա

Բարձրահասակ, ձաղկահեր և արյունոտ աչքերով. արծվի սպառնացող քիթ մը, որ հոնքերեն ուղիղ ու պարկեշտ գիծով մը իջած պահուն, հանկարծ կը զոջա կարծես, կանգ կ'առնէ, կը գալարվի, կնճիթ մը ձևացնելով հոն: Եվ ամեն սուկումները բերելու միացնելու համար այս պատկերին վրա՝ որպեսզի համապատասխանէ իր տիրոջը ահարկու հոջակին, արածադեմ մարդ մը, որուն տեղ-տեղ չբուսնող պելխն ու մորուքը երեսին աղջամղջին սևությունը կը մատնեն:

Այսպես կ'երևակայեի ոճրագործը որուն երեսը չէի տեսած դեռ և զոր պաշտպանելու համար կրկին մարդասպանության մը ամբաստանության դեմ, կ'երթայի ահա ներկայանալ Իզմիտի եղեռնական ասպանին առջև:

Հայտար Փաշայեն շոգեկառքը կը մեկնի խոյանալով իր երկաթե գույգ գիծերուն վրա. մինչև Փենտիք ոչինչ կը հետաքրքրէ զիս. ծանոթ վայրեր ամենքն ալ: Հետո մշակյալ դաշտերու, շէկ ու դեղին այգեստաններու մեջ կը նետվինք. իսկ անկէ անդին ծովեզերքը ձեռք կ'առնենք նորեն, շարունակ, ծովեզերքը այսուհետև մինչև Իզմիտ:

Դեկտեմբերի ցուրտն ու բուքը կ'ընկերանան մեզի. և քովիկնիս, ծովին կանանչ երեսը կ'ուռի շարունակ, կը փշտե ամեն կողմեն, անհամար պալարներով, որոնք մի առ մի կը պայթին, իրենց վերքին ճերմակ թարախը ցուցնելով:

Չախերնիս՝ տարածվող սարահարթներուն հետ այգիները կը շարունակվին մինչև վերջը, հողին գույները կը փոխվին միայն, կը մթնանան, կը մուգանան, շէկը մանիշակին կը դառնա, սգավոր մանիշակ մը: Աջերնիս՝ ծոցին դեմի եզերքը ի տես կու գա, տարտամ ստվեր մը նախ, հետո ցամաքը ձևացնող լեռները իրենց պատովածքներովը, հովիտներովն ու սովորաբար լերկ կողերովը որոշ և հայտնի, որոնց ստորոտը տեղ-տեղ գյուղերը կը ճշտվին, արածող երամակներու պես:

Առաջին անգամն է որ Իզմիտ կ'երթամ. ուղևորությունը, ծովին ու ցամաքին այլազան տեսարանները չեն զբաղեցներ զիս, ո՛չ: Ճամփա ելլելն է ի վեր գուցե տասներորդ անգամը ըլլալով կը կարդամ ոճրին մանրամասնությունները պատմող պաշտոնագիրները: Ոչ իսկ հույսի նշույլ մը, ամենն անլուր ոճիրը և ամենն անհերքելի ապացույցները. երկու պայթյուն և երկու դիակ մեջտեղը, մահաբեր գնդակներեն մեկը, որ ճշտիվ կը պատշաճի ամբաստանյալին հրացանին. նույնիսկ իր հայտարարությունները, որոնք անհավատալի միամտությամբ ամեն բան կը խոստովանին:

Եվ ասոնց ամենուն վրա պատժական օրենքի հողվածին կտրուկ – տառական անձուկ իմաստովը – տրամադրությունը, որուն կ'ակնարկե ամբաստանիչ ասյանին տեղեկագիրը և որ այս արյունալի եղերերգության վրա կը պտըտի, կը սավառնի, օդին մեջ կախադան մը ձևացնելով զոր ահա աչքիս առջև կը տեսնեմ:

Ի՞նչ ընելու կ'երթամ Իզմիտ:

Պաշտպանողական սովորական հնարքները աչքե կ'անցնեմ մեկիկ-մեկիկ: Ուրացո՞ւմ, կ'զգամ որ անօգուտ է: Հիմարությամբ վերագրել ոճիրը, բոլոր հարցաքննությունները կը հերքեն այս ձրի ու անմիտ առարկությունը: Պատժական հողվածին վրա խճբծա՞նք մը, բայց մարդասպանությունը այն հանցանքներեն չէ, որոնց սահմանը վեճ ու առարկություն կրնա հարուցանել. մարդասպանությունը կոշտ, բիրտ, հայտնի բան մըն է. դիակ մը և ահա ոճիրը: Մեղմացուցիչ պարագա՞, բայց ոճրագործը ոստիկան մըն է: Այո, մոռացա ըսելու որ այս կրկին մարդասպանը Սափանճայի ոստիկանության

տասնապետն է: Կը խորհիմ որ գուր տեղը իմ փաստաբանի համբավս վտանգի կ'ենթարկեմ այս անկարելի պաշտպանությունը ստանձնելով: Շոգեկառքին բոլոր արագությամբը – մեկ ժամու մեջ երեսուն մոնի արագությամբ -ստույգ ու անկասկած պարտության մը դեմ կը վազեմ:

Կը խորհիմ ինքնիրենս թե ի՞նչ պիտի ըսեն իզմիտցիները իմ անհաջողությանս վրա. ահավասիկ պոլսեցի փաստաբան մը, որ Իզմիտի մեջ չի կրնար հանցավոր մը փրկել. իրենց ծաղրող ծիծաղներուն ձայնը կը լսեմ ականջիս մեջ:

- Բայց ի՞նչ կարող էի ընել:

Մտիկ չեն ըներ ինձի. Կը խնդան, կը մարին խնդալեն:

- Ծո՛ւ, աղ տղա՛ն, Պոլսուն ապուքաթը:

Եվ իմ տատաս, այն որ զիս մեծցուցած էր գիրկին մեջ, Հաճի Մարիամը, որ այնչափ մեծ գաղափար մը ունի իմ ճարտարությանս վրա, ինչ պատասխանե ամենուն, երբ այս դատը կորսնցուցած ետ դառնամ. մինչև այս վայրկյանը ինձմով լեցված այդ պարծուկ, անծալք ու անձնվեր սի՛րտն ալ կոտրած ու պարպած պիտի վերադառնամ ուրեմն. Ես, որ իր անձուկ մտքին մեջ քաջարվեստ փաստաբանի մը անհպելի արձանն եմ, պիտի ցո՛ւյց տամ իմ կավակերտ շինվածքիս բոլոր սկարությունները ու բոլոր փշրանքները:

Անդիմադրելի մարմաջ մը կզգամ անշուկ ետ դառնալու, աղմկալից ամոթահարությունե մը խուսափելու համար: Շոգեկառքը կը կենա: Իզմիտ ենք ահա. դոնակս կբացվի, ոստիկանության պաշտոնյա մը, որ ինձի կ'սպասե քարափին վրա, պայուսակս կ'առնե կտանի, մինչդեռ ես սրտադողիս մեջ կը վարանիմ իրեն հետևելու, կը կանչեն զիս. կարելի չէ՛ որ ետ դառնամ: Հարյուրապետն է որ դիմավորելու կու գա այս անգամ, հարյուրապետը, որ իր տասնապետը փրկելու համար ջանք չի խնայեր:

Վար կ'իջնեմ ակամա, կը հետևիմ իրեն, գլխիկոր ու մոլորած գաղափարներով:

Ի՞նչ ընելու եկա Իզմիտ:

Բ

Բանտը ուր կ'երթամ ուղղակի իմ պաշտպանյալս տեսնելու համար, կառավարության շենքին դրան աջ կողմի մասն է:

Գալուստս իմացված է ամեն կողմ. հայեր, չերքեզներ անցած ճամփուս վրա. ուշադիր կը դիտեն զիս, չոճուխ մը, որ փրկություն բերել կը խոստանա Իզմիտի մեծագույն ոճրագործին:

Գլուխները կ'երերան, չեն հավտար, նորեն կը հարցնեն իրարու.

-Ապուքա՞թ:

Բանտին դրան մեջ աղմուկը կը մեծնա, բոլոր բանտարկյալները մեկեն տեսնել կը փափագին Պոլսեն եկող փաստաբանը. կը պնդեն, կը պահանջեն: Տեղի կուտամ անձիս համար ցույց տրված այս հետաքրքրության. ներս կը մտնեմ: Թավարծի ձորձեր հագած մարդիկ, ամեն տարիքե ու ամեն հասակե, զիս կը դիտեն, ճանչողի աչքով, ոտքես մինչև գլուխս, և գոհ կը մնան տեսքես, չեմ գիտեր ինչու: Համակրությունը կը շահիմ այս մարդոց. ու հարցումները կը տեղան չորս կողմեն: Ամեն ոք իր ցավը և տերտը կը բերե, ամբողջ հավաքածո մը, ցուցահանդես մը, ուր պատմական օրինագիրքը կենդանի պատկերներով կը դասախոսվի: Հասածիս չափ կը պատասխանեմ, կը հուսադրեմ: Բայց իմ մարդս չեմ տեսներ դեռ. կ'երևա, որ ոտքի շղթան քակելու զբաղած են և այս պատճառով կ'ուշանա: Նորեն կը պոռան իր անունը, գոր բանտին խուլ արձագանքը կը կրկնե, կ'երկարացնե, կ'երկարացնե.

-Քրանտյո՛ւր... Քրանտյո՛ւր...

Քովիններս կը ժպտին իմ ապշությանս վրա և կը բացատրեն թե այս տարօրինակ անունը չերքեզի պարզ անուն մըն է, անոնցմէ, զորս շուրջս կը լսեմ ամեն վայրկյան հորմեհետէ Իզմիտ ոտք կոխած էմ:

Վերջապէս Քրանտյուք կ'երևա, այս մարդը, իրա՞վ, որքան հեռու այն արհավիրակից դեմքէն, զոր իմ երևակայությանս մեջ գծեր էի առաջուց. այս փոքրիկ նիհար, դակադեմ մա՞րդը, որ կնոջ մը ոտքերը, ձեռքերը ունի և անգլիացի աղջկան մը կապույտ աչքերը, լայն ուսեր, որոնք կը նեղանան իջնելով մեջքին, զոր բարակ կաշին գոտի մը կը սեղմէ. զինվորական համապզեստը չի կրեր, նայվածքը անուշ ու տխուր է. դեմքը պատռոյ հյուծախտավորի դալուկը տեսնելով, կուրծքէն բխող չոր հազը լսելով, որ իր ամեն մեկ բառը կ'ընդհատէ, Քոյս վայրկյան մը չպիտի վարաներ իր ներարկումը ընելու համար այս ազնվական հիվանդին փափակ մորթին մեջ:

Կը բացատրէ ինծի իր գործած կրկին մարդասպանությունը՝ ճակատագրին հավատացողի մը համակերպությամբ:

-Այս է եղեր աստուծո կամքը:

Նորէն կը դիտէս ձեռքը, հիանալու համար մատերուն նրբության, անոնց տոհմիկ երկարության վրա, չկարենալով երբեք հավտալ, որ այդ մատերէն ելլէ երկու մահ միանգամայն:

Քրանտյուք մեղմությամբ կը շարունակէ իր խոստովանությունը, հիմա որ բանտին վերատեսչին սենյակին մեջ առանձին ենք:

-Նյուշ ավագակ մըն էր,— կ'ըսէ ինծի:

-Շատ լավ, բայց մյո՞ւսը:

-Մյուսը սխալմամբ էր. ես զենքը սպաննելու դիտավորություն չունէի, ճակատագի՛րը...

-Ինչէ՞ն հայտնի էր, որ Նյուշ ավագակ մըն էր. և հետո, դուն զայն ձերբակալելու պաշտոն ունէիր և ոչ սպաննելու:

Քրանտյուք առարկությանս չի պատասխաներ նախ. վերջը հարցում մը կ'ուղղի ինծի.

-Ի՞նչ պիտի ընեն զիս:

-Չեմ գիտեր:

-Պիտի կախնե՞ն:

-Ո՛չ, ո՛չ

-Թիապարտությա՞ն պիտի դատապարտվիմ:

-Գուցէ:

-Ճեյրա՞նը ինչ պիտի ըլլա:

-Ո՞վ է Ճեյրանը:

-Նյուշին կիներ:

-Քեզի՞ ի՛նչ ուրիշին կիներ:

Երեսս կը նայի զարմացած, չկրնալով, մտքին մեջ սղմեցնել իմ հանդիմանությանս անպատեհ խստությունը, կարծելով, որ իր հարցման կարևորությունը չեմ ըմբռնած թերևս: Եվ երկու ժամ տևող մեր խոսակցության մեջ այս հարցումը կու գա տարբեր ձևերով: Մտերմություննիս կավելնա երթալով, և այն մութ սենյակին մեջ, ուր ատեն ատեն իր տժգունած հիվանդի ու ջղային մարդու երեսը կը կենդանանա, կը գունավորի, կը լսեմ իր ողորմելի կյանքին բոլոր պատմությունը: Մերը՝ լեռներու

վայրենության ու սրբության մեջ. հուժկու ու կատաղի կիրքը՝ քաղքին ռամիկ, տափակ ու կանացի ցանկություններուն հանդեպ, հողի այն սահագին զանգվածներուն ու կույտերուն պես, որոնք իրենց արհամարհանքին տակ քաղաքին հարթ ցածուկ միօրինակությունը կ'ընկճեն, կը ճնշեն:

Գ.

Քրանտյուք Տաղստանցի մըն էր Նյուշին պես: Քով քովի մեծցեր էին լեռներու կողերուն վրա վազվոտելով շարունակ. բայց չափահասության տարիքին՝ մահացու թշնամիներ դարձեր էին հանկարծ իրարու դեմ, աղջկան մը սիրուն համար: Հետո գաղթականությունը սկսեր էր դեպի Թուրքիա, անհատնում աղետներով լեցուն ուղևորությունը, ուղիսինահոս գետի մը հորձանքին պես իր ջուրերուն հետ թավալելով, քշելով, տանելով ամբողջ ազգի մը բեկորները, արմատախիլ անտառի մը բոլոր ծառերը՝ ոստերը ու ճյուղերը միասին:

Հոս, Իզմիտի շրջակայքը նետեր էր հոսանքը զիրենք օսմանյան հողին վրա, որ հոժարակամ կ'որդեգրե այս վտարանդի ցեղերը: Բայց հայրենի երդիքին հիշատակը, լեռնային ու վայրենի կյանքի վարժությունը չի կրնար ի բաց թողվիլ վայրկյանի մը մեջ, եթե շատեր ընդունեցան պաշտպանությունը կառավարության, որ նախախնամության մը պես կը հոգար զիրենք, գտնվեցան նաև ումանք, որ վայրի անասուններու պես իրենց թափառական ու անհանդարտ գոյությունը պահեցին, ասպատակներ դարձան, իրենց արյունալի շահատակությանց արձագանքովը լեցնելով այդ կողմերը: Նյուշ ատոնց պարագլուխներեն մեկն էր. իր անունն ու սարսափը կծանրանար Սափանձայի ամբողջ գավառակին վրա:

Քրանտյուք անդին զինվոր կը դրվեր ու ոստիկանական անձնվեր ծառայության մեջ տասնապետ կ'ըլլար: Իրեն կ'իյնային միշտ ամենեն վտանգավոր ձեռնարկությունները, ավազակները ձերբակալելով դատարաններուն հանձնելու գործը: Խուլ պայքար մը կար այս երկու մարդոց միջև, տասնապետին ու ավազակին, ատեն մը եղբոր չափ սիրով, հիմա մահու ատելությամբ զինված: Այս փոսը, որ կբաժներ զիրենք, հիմա անհատակ վիհ մը՝ որ իրենց ոտքերուն տակ կը բացվեր, կնոջ մը գործ էր. ամբողջ տարիներ նախանձով, հուսահատ սիրով պեղված անդունդ, գոր այս երկուք են մեկուն դիակը միայն կրնար գոցել այսուհետև, անել կացություն մը, որ ճակատագրային, անխուսափելի բան մը ունի և որուն երկաթե շրջանակեն մարդ ողջ չելլեր դուրս:

Երկուստեք հնարքն ու քաջությունը կ'ելլեին մրցումի, զիշերներ լուսցնելով, սպասելով հրացանը ձեռվընին, իրարու ճամփուն վրա, թավուտի մը ետին պահվրտած, երկուքն ալ գիտնալով իրենց փոխադարձ ոխն ու քենը, լուր դրկելով իրարու թե առջի հանդիպումին պիտի սպաննեն զիրար, սպառնալիքներ նետելով իրարու, մինչև որ կապարի գնդակներ փոխանակեին: Եվ կռիվը կշարունակեր ապարդյուն, հուսահատեցուցիչ, ավելի ևս գրգռելով իրենց պրկված ջիղերը, անընդհատ արշավանքին բոլոր հոգնությունովը ծանրացնելով - եթե տեղ կար դեռ — իրենց նախնական հակառակությունը, և մտքի ցասմանակոծ հալածում մը, պաշարում մը դարձնելով իրենց համար փոխադարձ մահու այս անդուլ, անշշուկ սպառնալիքը:

Դ.

Իզմիտի եղեռնադատ ատյա՞նը:

Ատյան թող ըլլա, թե որ այս բառը աղեկ կը հնչե: Բայց իրոք պզտիկ սենյակ մը, մեր տուններուն պարկեշտ սենյակներեն մեկը, ուր դատական մարմինը կը բազմի աթոռներու վրա և որուն դեմ, տեղին անձկության մեջ, ամբաստանող և ամբաստանյալ, վկա և ունկնդիր իրարու քով կը շարվին:

Դատավարության ժամանակ չլաված անուններ ու լեզուներ կը լավին. Տաղստանի գավառաբարբառները զորս կթարգմանեն և որոնց հառաջ բերած շփոթություններեն, հակասություններեն կը ջանամ օգտվիլ:

Հարցաքննութենեն վերջը ոճիրին պարագաները կը ճշտվին ամբաստանագրին մեջ, դատական լեզվին հակիրճ ու անզգա պարբերություններովը:

Մափանճայի ոստիկանությունը կանխապես կ'իմանա Նյուշի այն գիշեր իր գյուղը դառնալը: Քրանտյուք քանի մը հեծյալ ոստիկաններով առտվան դեմ կը հասնի, կը պաշարե ավազակին ապաստանած խրճիթը: Գաղթականներուն գյուղը հրացանի ձայնով կ'արթննա. սխալմամբ մեկը կը զարնվի և այս շփոթության մեջ ավազակը պատուհանեն կը ցատկե, կը փախչի: Կհալածեն Նյուշը, Քրանտյուք կը հաջողի մոտենալ անոր անտառին մեջ ու կ'սպաննե զայն:

Այս ընթերցանությունը, չերքեզներուն ձայները պզտիկ սենյակը մահահոտ բուրումով մը կը լեցնեն, և ես կ'երևակայեմ անտառը, որ չի կրնար փախստական զավկին ապաստան ընծայել այս անգամ. երկու ոստիկաններուն մենամարտը, այն՝ որուն համառ ժամադիրներն եղած էին. մութին մեջ կռիվ մը. Կովկասեն մինչև Իզմիտ երկարող արկածներուն, շարունակելի հողվածներուն վերջին բառը. տասը տարվան անցյալ մը, որ մեկ երկվայրկյանով մը կը կտրի, կը դադրի. կիրքերու հոծություն մը որ կաթիլ մը արյան մեջ կը լուծվի, կը հալի, մրցումներու գռեհիկ վախճանը, քաղաքակրթության մեջը կամ դուրսը. երկուքին մեկի վերածումը:

Եվ համոզմամբ, խղճի մտոք ահա կը ձեռնարկեմ պաշտպանությանս դժվարին գործին, և այս է մտքի մը զարմանալի հեղափոխությունը, որ վստահորեն կը խոսիմ հիմա և ամբաստանյալին արձակվիլը կը պահանջեմ: Ավազակին սպաննությունը՝ ընկերության համար այնքան դառն կորուստ մը չէ, և վերջապես դժբախտ տասնապետը լուրջ ընդդիմության մը դեմ զենք գործածելու հարկադրված էր անշուշտ: Այս պահուս ինքը պիտի ըլլար սպանյալը եթե չսպանններ: Եվ ատյանին բարյացակամ տրամադրությունները տեսնելով կը քաջալերվիմ, ու ոստիկանին անշուք ու անշշուկ կյանքը կը պատմեմ անոնց. անփառունակ զինվորական, որ պատերազմի դաշտը ու անոր պատիվը չի տեսներ, բայց կը տեսնե ամեն ժամ մահու վտանգը. որ գիշեր չունի, հանգիստ չունի, գոյություն չունի իրեն հատուկ, և որ ամեն զրկումի վրա կու գա հոս՝ ոտքը ձեռքը շղթայակապ՝ համար տալու իր դժնդակ պաշտոնին: Կ'զգամ որ ամբաստանությունը կը տկարանա, ջուրը կ'իյնա: Մխալմամբ ի գործ դրված մյուս սպանության ամբաստանությունը ձեռք կ'առնեմ և կը հայտարարեմ որ տասնապետին ութամսյա բանտարկությունը կքավե այդ հանցանքը:

Ե

Դուրսն ենք. ես, մյուսը, ամենքս: Ներսը կը խորհրդակցին, կը վիճին, թեր ու դեմ կարծիքներ կու տան: Քրանտյուքի գլուխը վիզին վրա կ'երերա, աջ ու ահյակ կը ծռի. պիտի փրթի՞ արդյոք. երեսս կը նայի դատապարտված ոչխարի մը նայվածքին քաղցրությամբը. այդ նայվածքը հարցումներ ունի, որոնց, չեմ կարող պատասխանել. ես ալ տասնապետը դողացնող հուզումներուն մասնակից եմ, հոս այս անկյունը քաշված, ու սրտատրոփ կ'սպասեմ:

Կես ժամ. ոչինչ դեռ. ներսը ձայներ կը բարձրանան ու զիս սարսափով կը համակեն: Կ'աղաչեմ. մի՛ ընեք. որի՞ հետ կխոսիմ:

Ժամ մը, ու կշարունակեն խորհրդակցիլ. ձայները կը մեղմանան, չեն լավիր ալ, համաձայնած են. ինչի՞ վրա արդյոք:

Ու հանկարծ զանգակին ձայնը, սուր, ուժգին, սարսափելի հնչյուն մը, որ շունչս կը կտրե մեկեն. տասնապետին տժգույն դեմքը կը կարմրի. ամենքը սենյակեն ներս կխուժեն ինձմե առաջ, անհամբեր, ա՛լ չհանդուրժելով սպասել:

Ես ալ կը մտնեմ վերջապէս: Չնստած դեռ իր այրոռին վրա՝ նախագահը կը վարանի. ամբաստանյալին ներկայությունը կը ստուգե. գեշ նշան:

Եվ դատավճիռը կը կարդա, համառոտ գիր մը, չորս տող, որ կյանք կամ մահ կը բերե հետը: Առջի պարբերություններ են դեռ բան չեմ հասկնար, գլուխն դեպի առաջ՝ փառերը ավելի շուտ լսելու հիմարական ջանքեր կ'ընեմ, շո՛ւտ, ավելի շո՛ւտ, եզրակացո՛ւր:

Անձնապաշտպանություն: Փրկվա՛ծ ենք:

Բանտ կը դառնանք նորեն, ցնծության աղաղակներու, ողջագուրումներու մեջ: Քրանտյուք չի խոսիր, ձեռքս կը բռնե կուլա ու սենյակին պատեն վար առնելով չերքեզի դաշույն մը, ինծի կը նվիրե զայն:

Ի՛նչ ընեմ ես այդ դաշույնը: Քրանտյուքի բազմավեպ կյանքին անբաժան ընկերը, հո՛ւս, տան մը, սրահի մը կահ կարասիներուն մեջ՝ անվնաս վարդ մը, խաղալիք մը պիտի ըլլա այսուհետև: Իր դաշույնի կյանքը վերջացած է. կիները ձեռվընից պիտի առնեն երբեմն, չհասկնալով անոր լեզվեն, չըմբռնելով՝ իրենց աղկաղկ ,ու աշխարհիկ կիրքերուն անգորությանը մեջ՝ այս, երկաթի կտորին՝ սիրո հետ ունեցած մշտնջենական խնամությունը և չտեսնելով այդ անզգա գործիքին մեջ՝ սուրբ ու վայրենի տոչորումներու նախանձոտ պահապանը:

1892թ.

ԹԵՏԱՐԻԿ

Ա

Արսլան Պեկեն, - Իզմիտի շրջակա լեռներուն մեջ կորսված գյուղէ մը, - եկավ մեր տունը գյուղացիի շավարով, մազերը ժողված, առանց թել մը դուրս ձգելու սև յազմային տակ. տգեղ երևալու, հրապույր չազդելու հաստատ ու բարբարոս կամք մը:

Գլխեն մինչև ոտքը զինքը ծածկող սևերուն մեջ՝ դեմքը, ճերմկոտիկ ավշային անարյուն կազմվածքի դեմք մը, վատառողջ սպիտակություն մը, ձյունի մաքուր ցոլացում մը ուներ, ցուրտ ու պաղ:

Աշխարհիկ արդուզարդէ ու վայելչութենէ այս խուսափումին մեջ, - իր նոր մեռած երկանը հիշատակին նվիրված անձնագոհություն մը, - այս երիտասարդ կինը սփոփանք մը, գոհացում մը կը գտներ, և ասով՝ ինքնիրենը անդրաշխարհային կապ մը կը հորիներ, կը ձևացներ գերեզմանէն անդին կեցող մեկու մը, բացակա, աներևույթ էակի մը հետ, դեռևս անոր հաճելի ըլլալու, անոր նախանձոտ կամքին հպատակելու տարտամ դիտավորությամբ:

Իր հագուստին այս կամավոր անշնորհքությունը տեսակ մը պչրանք կըլլար՝ պահվըտած տեղէն դիտող ամուսնին հանդէպ, իբր թէ երիտասարդ այրին ըսել ուզեր անոր.

- Քեզի համար միայն փափագած եմ գեղեցիկ ըլլալ և ոչ ուրիշի:

Տանը մեջ՝ իր սպասուհիվ պարտականությանը մեջ ամփոփված կին մըն էր, սակավախոս, միավանկ բառերով միայն պատասխանելով մեզի, երբ պատասխան տալը անհրաժեշտ դառնար:

Չէր խնդար, չէր ծիծաղէր ու զիշերը ճաշեն վերջը իսկույն կառանձնանար իր խուցը, մերկ, անզարդ, խստակյաց ճգնավորի մենաստանին պէս, ու հոն կը նստեր ժամերով, ժամերով, գյուղը ձգած զավակին համար հյուսելով անհատնում գուլպաներու գույգեր:

Բ

Օրն ի բուն կաշխատեր, իր գործին հետամուտ, շավվարին ծայքերուն մեջ ճարպկությամբ դառնալով, ավիելու, մաքրելու, սրբելու հասկացված գործունեությամբ մը, խնամոտ ու հոգածու, բազմոցին վրա թել մը, հայելիին վրա փռոշի մը չձգելու չափ:

Իր բոլոր ջանքին հակառակ, իմ սենյակս միայն չկրցավ կարգի-կանոնի բերել. օրը տասն անգամ կավրշտկեի իր բոլոր տանտիկին խնամքին արդյունքը. զգեստներս հոս կը նետեի ու ճերմակեղեններս հոն, գիրքերս ցիրուցան բազմոցին վրա կամ գետինը անկյուն մը ձգված. և այս բոլորը հարյուր անգամ իր տեղը կը դրվեր, ժամ մը վերջը առջի վիճակին վերադառնալու համար: Մրցում մը կա կարծես իր անսպառ հոգածությանը ու իմ անկարգությանս մեջ: Չէր գանգատեր, էթե երբեք իր լռիկ-մնջիկ աշխատության անօգուտ բազմապատկությունը գանգատ մը չէր ինքնին իմ տված նեղությանս համար. ո՛չ, չէր գանգատեր, ընդհակառակը, ա՛լ ավելի կը համառեր հիմա, իր համբերատարությամբը ամչցնելով զիս, և ներողամտության անհունությանը մեջ ծածկելով իմ անառակ որդիի անգթությունս:

Կզգայի որ վայելուչ չպիտի ըլլար կատակ ընել այս երիտասարդ սպասուհիին հետ. կը հարգեի իր համր գործունեությունը, իր անկեղծ սուգը, ու եղբոր մը պես կխոսեի հետը ամեն անգամ, որ բան մը հրամայել պետք ըլլար, քաղցրությամբ, գրեթե զգվանքով.

-Քուզում Մարիա՛մ:

Գ

Մարիամ կը կանչեինք զինքը: Մայրս ուրիշ անուն չէր ընդուներ սպասուհիներու համար. իր բուն անունը Աշխեն էր և այս կրկնամկրտությունը, որուն կ'ենթարկվեր ահա առաջին քայլեն, օտար տուն ծառայելու սկսածին պես, իր բոլոր անցյալին, իր գոյության, իր անհատականության ուրազման պես տպավորություն մը կը թողուր իր վրա: Ոչ իսկ կը հարգեին իր անունը. օտարականներ՝ անփույթ, անզգա կարտաքսեին զինքը իր եսէն դուրս. խոսելու նոր ձևեր, հազվելու նոր տարազներ կը առաջարկեին իրեն, ապապրելով իրեն թողուլ ինչ որ գյուղեն բերած էր հետը, անունեն սկսելով մինչ կոշիկները:

Եվ չէր հանդուրժեր այս նվաստացման. իր այդ անունը, որուն չէին հավներ պուլսեցիք, Արսւան Պեկի տղոցէն հաճելի անունն էր: Իր ձևերը, զգեստը, շավվարը գյուղին մեջ ամենէն շնորհալի կինը հանդիսացուցեր էին զինքը մինչև այն ատեն, և ահա պետք կըլլար իր վայելչության բոլոր հաղթանակները ոտնակոխ ընել մի առ մի, անոնց ծիծաղելի ըլլալը խոստովանիլ:

Ես՝ երբեմն Աշխեն կ'անվանեի զինքը, ու կը վազեր կու գար ձայնիս, ձգելով ձեռքի գործը, բոլոր տնեցիներէն զիս գտնելով իր հոգեկան վիճակին գիտակից, պարծենալով որ իր անունը պուլսեցի պատանիի համար սիրուն ու հաճելի կրնար թվիլ:

Ա՛լ կը սկսինք խոսիլ իրարու հետ. ես Արսւանպեկ մեռած էրկանը, գյուղը ձգած զավակին վրա տեղեկություն կ'ուզեի:

Մեղմիվ կը պատասխաներ, սիրտը բանալով, վիրավոր, խոցված սիրտ մը, որ սփոփվիլ չէր ուզեր, թերևս անոր համար, որ այդ խոցոտանքը տանելի բան մը, սովորություն մը, պետք մը դարձած էր, զոր ի բաց թողուլը դժվարին պիտի ըլլար, ճիշտ ինչպէս սիկառի վարժվող մեկը ծխելէ ետ կենալ ուզեր օր մը:

Դ

Հիմա ա՛լ ավելի փույթ կը տաներ սենյակիս, որուն պարտեզին նայող պատուհաններուն վրա՝ վարեն բարձրացող վարդենին՝ փոխն ի փոխ ճերմակ ու կարմիր ծաղկե մեհեվանդներ կը հորիներ:

Ցերեկները իմ բացակայությանս կու գար հոն աշխատությունը վերանալուն, մինակուկը հյուսելու իր անավարտելի գուլպաներուն շարքը, վարդերուն սաստիկ ու հեղձուցիչ հոտին մեջ:

Բարեկամական խրատներ կուտար ինձի, հնագանդ աղախինի ու սրտի մոտ անձի խրատներ, թուղթերս գետինները ձգելու համար:

- Մեղք ես, էֆենտիս, աչքի լուս ես թափեր:

Աչքի լո՞ւյս միայն, եթե գիտնար, թե սիրտը ինչէ՛ր չէր հանձնած այդ փոշոտած, ճմրթկած թուղթի կտորներուն. եթե գիտնար, որ պատանությունը՝ իր բոլոր անմեղությունը, երիտասարդությունը՝ իր բոլոր հավատքը թափած էր հոն ու ատոնցմե դուրս, ստոյիկ տղա մը միայն ահա կը մնար, հալոցե անցած մետաղի կտոր, որ իր նախնական վիճակին բոլոր պեսպիտությունը կորսնցուցած է, միաձուլ, անխառն, անողոք բան մը դառնալու համար. եթե գիտնար...: Մպասուհին ուրիշ բան չէր գիտեր, բայց եթե զիշերվան վերադարձիս, այն ժամուն, ուր ամենքը կը հանգչին, իմ աշխատելու ճերմակ էջի մը վրա ծռած, մաքուր սպիտակ թուղթ իմ սրտիս պես՝ որ հետզհետե կը մրոտեր, կը սննար, կը զարդարվեր, իբրև թե սնությունը ըլլար իր շպարը:

Եվ մեղքնալով զիս, ոտքին մատներուն վրա կը քալեր առտուն, աղմուկ չընելով քովս, լավ մը իջեցնելով սենյակիս վարագույրները, զիս քիչ մը ավելի քնացած տեսնելու բաղձանքով:

Արթննալուս ուռեցած աչքերով, հանդիմանությամբ լեցուն նայվածքը կը քաղցրանար, ու կը վազեր խոհանոց, նախաճաշիս պատրաստությամբը, քնատությանս կորուստը դարմանելու հաշիվով:

Ե

Երբեմն ալ մորս միջամտությունը կը դիմեր զիս կարգի բերելու և առողջությանս հսկելու ստիպելու համար զիս:

- Հանըմս, ըսե՛, որ զիշերները շատ չնստի, հոգին չքակե գրելով:

- Դուն ալ գուլպա կը շինես, - կ'ըսեի ծիծաղելով:

- Ես զավկիս համար կ'աշխատիմ, ես մյուխթաճ եմ:

Եվ անմիջապես իր ձայնը կը փոխվեր, դեմքին սովորական թախիժ կավելնար Արսլանպեկ եղած զավկին հիշատակին՝ ուրկե կարծես փանորամայի ձևով անցյալին բոլոր դառնությունը, սուգ կու գար, կարգով, մեկ մեկու ետևե, համրիչի մը հատիկներուն պես. իր ամուսնությունը հազիվ երկու տարի տևած, երկանը հիվանդությունը ունեցած չունեցածնուն սպառիլը հիվանդության ծաղքերուն մեջ, գյուղը մնացած զավակը և վերջապես օտարի դուռ իյնալը, ինչպես կըսեր ինքը. այս ամենը կը տեսնվեր տխուր նայվածքին մեջ, կը զծագրվեր իր դեմքին թափանցիկ, արտահայտող մորթին վրա, իրարու ետևե, ամբողջ կառախումբ մը ցավերու, կսկիծներու, ու խոսակցությունը կը դադրեր:

Հետո դիտողություն ընելու կարգը ինձի եկավ:

- Աշխեն, ա՛լ հանե՛ սա շավարը:

Կ'ամչնար. շրջագգեստը՝ իր մատնանիշ ընող ձևերովը, խոստովանող՝ գրեթե անպատկառ բան մը ուներ իր երկչոտ աչքին:

-Կ'ամչնամ:

Կզգայի, որ դիմադրությունը կը թուլնար, իր տգեղ երևալու որոշումը հազիվ թե քանի մը շաբաթ կանգուն մնալէ ետքը, և իր հաստատամիտ գյուղացիի երկարող շեշտը «կ'ամչնամ» բառին վրա կը մարեր, կը հատներ:

Զ

Շրջագգեստը հեղաշրջում մը բերավ ու վայելեց իրեն. նախ, բնավայրը, կլիման կորսնցնող մեկը դարձավ, մեջքը շատ նեղ եկավ իրեն ու փեշը շատ լայն. առջի օրերը չկրցավ շարժիլ. մասնավոր ուշադրություն մը կընէր ծիծաղելի չըլլալու համար իր քայլվածքին մեջ. չփակը կուրծքին շնորհավի մանրամասնությունները ի հայտ բերելուն՝ ամենքը իր լանջքին ականատես եղածի տպավորությունը կը թողուր իրեն:

Իր գեղեցկությանը այս ծագումին առջև ամենքս ապշեր էինք. ինքը՝ աղվորության համար տրված վկայությունները լսելով՝ կը կարմրեր, գլուխը ծռելով մեղմիվ ուսին վրա:

Ու քիչ-քիչ ավելի վայելուչ երևալու ջանք մը սկսավ ընել, զարթում մը եկավ իր սիրտին մեջ. ինքն ալ գիտեր Պոլսի հանրմներուն պես գեղեցիկ ըլլալ, սյուս ընել. իր գյուղացիի պարզամտությամբ սպասուհիի դիրքին մեջ ունեցած պոտիկ միջոցներով՝ պճրանքով լեցուն արդուզարդ մը ունէր հիմա. միշտ մաքուր հագնված ու սանրված էր օրվան ամեն ժամուն, մուր կապույտ յազման, դեպի ետ շրջված հազիվ թե կը կենար պոտիկ սիրուն կապով մը ու կսպառնար ամեն վայրկյան վար սահիլ ուսին վրա, բոլորովին արձակելով անոր առատ մազերուն կոհակները. մինչդեռ մաս մը ճակտին, մինչև աչքերուն վրա կը թափեր, կամա՞ թե ակամա, ու վարը, ծոծրակին քով, նուրբ աղվամազի թավիշ մը՝ մորթին կաթի ճերմակությունը ցույց կուտար իր նոր բուսած մարգագետնի մեղկ ու կակուղ խավարուն մեջէն:

Ու հոտեր կը քսվեր, անծանոթ ու բոլորովին տարբեր մեր գիտցածներէն, հազիվ թե զգալի, որոնք իր մարմնին արտաբերումը ըլլալ կը թվէին. և այս շինական յուղագոծությունը մեր քաղքենիի հոտավորումներէն ավելի խորհրդավոր ու մեղկ ու ցանկացուցիչ բան մը ունէր:

Է

Այս արդուզարդի պերճանքը ու խռովիչ ձգտումները բոլոր ինծի համար էին. իր սրտի հին վերքերը սպիացած կը թվէին հիմա բոլորովին ինձմով լեցուն այդ հոգվույն մեջ:

Իր սերը դողահար և շիկնոտ բան մըն էր, անձնուրացում մը ամբողջ, կատարյալ. անձնուրացում մը, որ չի բարբառիր ու քեզի համար ըրած գոհողությունները երեսիդ չի զարներ ապերախտությունդ ցույց տալու համար. ո՛չ, գրեթե գաղտնի ու ծածուկ զգացում մը, որ իր սաստկությանը համար կ'ամչնա, կը պահվտի, երկրաշարժ մը, որ հրաբուխի բոլոր սաստկությունը ունի առանց անոր աղմկալից ու բոցավառ արտահայտությունները ունենալու:

Բան մը չէր պահանջեր իր սիրույն փոխարեն, ոչ իսկ իմ սերս. իր բոլոր ուզածը թույլտվություն մըն էր հավիտյան զիս շրջապատելու իր անհուն խանդաղատանքովը, հսկելու վրաս, թող չտալով, որ հիվանդանամ, իր խնամքներին շինված տեսակ մը խանձարուրի մեջ ամփոփելով իմ բոլոր կյանքս ու շարժումներս, որպէսզի ցավ մը կամ վիշտ մը չունենամ երբեք:

Այսպես ամիս մը տնեց. գետինը կը նստեր միշտ ծունկիս վրա թափելով իր սև մազերը, ածուխի կոտրտութի պէս փայլուն, ու ձեռքերուս զգվանքին տակ կը հպարտանար, կուռեր, փայփայանքե ախորժոց կատվի մը պէս:

Շտո ձանձրացա - քսան տարու էի այն ատեն ու անկեղծ սիրո մը հարգը չէի գիտեր - այս հովվեգութենէն, այս աղախինին անձնվիրությունը անտանելի լուծ մը ձեր կառներ քիչ-քիչ. փախչիլը անհնար էր իր խնամող խանդաղատանքէն, հիվանդանոցի մեջ գտնվելու պէս բան մը կզգայի ու ազատությունս վերստանալու ապարդյուն ջանքեր կ'ընէի:

Բան մը չէր հասկնար իմ խուսափումներես, իր միամտությանը մեջ կը խորհեր անշուշտ, որ գեշություն մը ըրած չէր ու պատճառ մը չունէի իրմէ երես պահելու, ու չէր գիտեր, թե ճիշտ իր սիրույն մեծությունն էր, որ զիս կը ճնշեր այն ամառվա պայծառ օրերուն պէս, որոնց ջերմության ու անդորրության մեջ կը խեղդվիս:

Չէր գիտեր խեղճը, որ մեզի խաբեբա գզվանքներ, կեղծ հրապույրներ պետք են, խենթեցնելու համար մեզ սիրով. չէր հասկնար, որ իր անմեղ անձնվիրությունը ձանձրություն կպատճառե. բայց գիտեր, կը զգար, որ կը հեռանայի իրմե ու փորձ մը փորձել կու գար, վերջին ջանք մը՝ չխզելու մեր մտերմության կապերը:

Երբ սենյակս մտավ, տեսա, որ իր արդուզարդին բոլոր հրապույրները շեշտած, բազմապատկած էր այն օրը՝ հաճելի երևալու համար աչքիս: Միշտ այն գեղեցիկ կինն էր՝ բարձրահասակ ու ճերմկոտիկ, իր երերուն քայլվածքով, որ նազանքի կը նմաներ. իր եղնիկի մեծ-մեծ բացված աչքերուն մեջ տրտմություն կար. բայց իրմե առաջ թեֆարիկի ուժգին հոտ մը ծավալեցավ օդին մեջ, ծանրատաղտուկ հոտ մը, որ շնչառությունը կարգելեր:

Ի՞նչպէս եղավ, որ այս հեղձուցիչ բուրումը բավական եղավ ինձի ատելի դարձնելու այս կինը. պարզ բուրմունքի՞ մը պետք ունեի արդյոք ամեն հարաբերություն դադարեցնելու համար, իրեն հետ, թե ոչ հին ատենի կանանց հատուկ այս յուզագոծումը իր շնորհներուն, իր արդուզարդեն բոլոր կողմը, ծիծաղելի հանգամանքը երևան հանեց. չեմ գիտեր:

Թեֆարի՞կ. ուսկի՞ց գտավ թեֆարիկը. ու ինքը բերանը չբացած դեռ, ես պոռացի հեռվեն, բարբարոս ու վայրենի ձայնով մը.

- Ի՞նչ հոտ է ատ վրադ. գնա՛ լվացվե շուտով:

Բառ մը չկրցավ պատասխանել. դրան առջին գամված մնաց, չկրնալով առաջ գալ, երեսս նայելով ապշած, չմբռնելով, որ չնչին հանցանքի մը համար այսքան անողորմ գտնվիմ իրեն դեմ. վարանոտ կեցավ հոն, պատերազմի մեջ զարնված զինվորին պես, որ վիրավորվելէն ետքը դեռ քիչ մը ատեն կանգուն կը կենա ու հանկարծ գետին կը փռվի:

Ը

Ի՞նչ կուզեք, որ ձեզի ըսեմ, ասկե ավելի. կուզե՞ք անպատճառ լսել վերջին բառը այս միամիտ սիրո պատմության:

Շաբաթ մը հիվանդ պառկած էր իր խուցին մեջ, սաստիկ թոքատապով մը, որուն ես էի միակ պատճառը. խոհանոցին մեջ գիշեր ատեն վերեն վար լվացվեր էր ազատելու համար թեֆարիկի կպչուն հոտեն, իմ պատվերիս համաձայն, ու տոքտորը, բարեկամ մը, քան թե բժիշկ մը, կը զարմանար այս գյուղացիներուն տարօրինակ սովորություններուն վրա:

-Խե՞նթ է, ի՞նչ է այս կինը. խոհանոցին մեջ կը լվացվի՞ն:

Չէի պատասխաներ, և բժիշկը կը համառեր իր զարմանքին մեջ ու իմ ալ կարծիքս առնել ուզելով, կը կրկներ շարունակ.

-Ի՞նչ կ'ըսես խենթ չէ՞:

Ես, մահվան վտանգին առջև ահաբեկ՝ իր կյանքը փրկել կը խորհեի միայն:

-Պիտի ազատի՞, տոքթոր:

Ուրը օր ամբողջ այս տագնապին մեջ անցուցի. հետո ապաքինությունը սկսավ, դանդաղ ա՛յնքան, որ նոր հիվանդության մը կը նմաներ:

Հիմա, երբ երթայի սենյակը, որպիսությունը հարցնելու, իր անուշ նայվածքը դեռ անհուն գորովով կը գեղուր. հանդիմանությամբ չէր նայեր երեսս, ու կարծես ա՛լ ավելի գոհ էր հիմա, անձնվիրության նոր ապացույց մը ա՛լ ավելի երախտապարտ ընելու զիս: Առնելիքվոր ըլլալ կուզեր այս կինը իր զոհողություններու մեծությամբը, առնելիքվոր մը, որ քաղցր խոսք մը փոխարեն իր բոլոր պահանջը ներելու հոժար ու պատրաստ է:

Երբեք չխոսեցավ հետս այն օրվան դեպքին վրա, գոր բոլորովին մոռացած էր կարծես. բայց իր սկարությունը կ'երկարեր ու չէր վերադառնար առջի ուժը: Հյուժում մը կար, որ կ'սպառեր զինքը մեղմիվ, տակավ ու տակավ, ու բժիշկը գլուխը կ'երերցներ, չարագուշակ նշան, առջուց գիտցված, գուշակված աղետի մը ներկա գտնվելու ձևով. թոքապատեն վերջին անխուսափելի ցավն էր այս նորեկ հիվանդությունը, որ անընդհատ ջերմով ու բարակ քրտինքով մը կ'սկսի:

Թ

Մեռավ իր գյուղին մեջ, ուր դրկեցինք զինքը բժիշկին պատվերին համաձայն. մեռավ անհուն խղճի խայթ մը թողնելով սրտիս, որ ահավասիկ տասը տարի վերջը կը թելադրե վարանող գրիչս, ու իմ կյանքիս հակառակ առաջ մը մղե զայն գրով պահելու անշահասեր, աննման սիրո մը դեմ ցուցված ապերախտությանս հիշատակը:

Ու կը խորհիմ, որ կյանքը լեցուն է այս կերպ աղետներով, իրար չհասկնալե առաջ եկած ցավեր, որ անդարմանելի կլլան. անսպառ գորովներ հո՛ւ հո՛ն թափված, անօգուտ ու ավելորդ դատվելով և փճացնելով սերը, գոր պետք էին ամուր ու տևական դարձնել. նպատակեն չեղած սպառումներ, իրարու չհամապատասխանող երթուկներ մը գոհողությանց, որոնք ,փոխադարձ չըլլալնուն համար, կը վառվին ու խղճի տառապանքներով լեցուն հիշատակներ կը թողուն միայն:

1892թ.

ՄԱՌԱ

Ա

Այր ու կի՞ն, թե քույր ու եղբայր, չեմ գիտեր:

Երկուքն ալ մեղրամոմի գունատությունը ունին, որուն վրա շեկ ու գռուզ մազերնին ոսկիի ցուլքեր կթողու. միևնույն դիմագիծը, երեսի միևնույն ձվաձևը, երկուքին վրա ալ նուրբ ու քնքուշ բան մը: Շոգենավին մեջ ուր իմ մոտիկս նստած են, երիտասարդը վեր դարձուցած է փայլոթին մուշտակավոր օձիքը ու հորը ինկած աչքերեն՝ նայվածքը աննպատակ կթափառի պատուհանեն դուրս, ծովուն վրա: Չի խոսիր ու գլխու շարժումներով միայն կպատասխանե իր ընկերուհիին, առանց դիտելե դադրելու ծովը, որ իր բոլոր ուշադրությունը գրաված կթվի:

Անիկա, ընդհակառակը, առողջության խրոխտ արտահայտություն մը ունի. մեղրագույն բուրդե շրջագգեստ մը հագած է, իր բնական գույնին հետ՝ միօրինակություն մը կազմելու համար կարծես: Նիհար ու բարձրահասակ կին մըն է, բարակ մեջքով ու տարօրինակ կերպով ուռուցիկ լանջքով մը, որուն դուրս ցցված երկու սուր անկյունները՝ իրենց հիմերուն վրա թավալած գույզ մը վրաններու տպավորությունը կթողուն:

Ամբարտավան նստվածք մը ունի որ Կը վայլե իրեն. ոտքը ոտքին վրա, էրիկ մարդու մը պես. պահ մը կհոգնի և ոտքին դիրքը կը փոխե, ու մետաքսի շրշուն մը կու գա պատմուճանին տակեն, ներդաշնակ ու փայփայող նվագի մը պես, բեհեզե հանդերձեղեններու ձայնը:

Այսպես նստած, զիրք մը կարդալու տված է ինքզինքը. էջերը կդարձնե հետզհետե տենդոտ ձեռքով մը, երբեմն ընթերցումը կ'ընդհատե, հիվանդին բառ մը ըսելու, պարբերություն մը ցուցնելու համար. ժպտելով, ծիծաղելով իր մունջ բարեկամը խնդացնելու, անոր մոայլամած ճակատը պատող տրտմությունը փարատելու հայտնի ջանքով մը:

Այս խնամոտ հոգածությունը այդ վես ու խիզախ կնոջ քով՝ հսկա ծառի մը վրա բացված փափուկ ծաղկի մը ներգործությունը կթողու ինձի: Կ'զմայլվիմ վրանին ու նորեն կհարցնեմ ինքնիրենս.

- Ա՛յր ու կին, թե քույր և եղբայր:

Բ

Փրինքիփոյի մեջ ճանճչցա զիրենք, մեծահարուստ հրեա ընտանիքէ մըն էին: Էրիկը իր հորեղբորորդին էր ու անոր հիվանդագին վիճակը գիտնալով Սառա՝ ամուսնացեր էր հետը. երբեք ասիկա արգելք մը չէր նկատած իրենց ամուսնոյթանը: Ի՞նչ փույթ, կրնային մեռնիլ. օր մը չէ նէ օր մը պիտի զատվէին աշխարհէս. կ'արժէր հաշվի դնել ասիկա: Սպանյոյի տաք արյունը կիսադար իր երակներուն մեջ. ու սիրո մեջ ալ նորեն հրեա շահախնդրի հանդուգն իմաստասիրոյթունն էր, որ ժառանգութեամբ փոխանցվեր ու մտեր էր այս գեղեցիկ կնոջ հզօրուն մեջ:

Կարգվեր ու երջանիկ եղեր էին. բայց երթալով ա՛լ ավելի սաստկացեր էր այն մաշող հիվանդոյթունը, որ իր երիտասարդ ամուսինը կը հատցներ:

- Խնայե՛րկանդ,- ըսեր էին իրեն:

Իր ախտավարակ խառնվածքը չկրցավ երբեք հանդուրժել այս պատվերին. Արտաքին ցուրտ ու անտարբեր երևոյթին հակառակն էր ներսը ու երկու տարվան մեջ զիրենք այրող հուրը ճշմարիտ ավերումներ գործեր էր երկանը վիճակին վրա. օդափոխութենէ՛ն՝ եթէ ոչ բժշկոյթուն՝ գեթ բարվոքում մը կ'ակնկալէին: Ու հիվանդապահի մը պէս կ'ընկերանար ահա իր ամուսնին, ամբողջ խնամքի, գուգուրանքի մթնոլորտի մը մեջ պահելով զայն, ճիշտ ինչպէս կանխահաս ծնունդով աշխարհ եկող երեխաները՝ արհեստական գաղջ մթնոլորտի մը մեջ կը մեծցնեն:

Բայց փոքրիկ բարելավոյթուն մը ամեն խոհեմոյթուն մոռցընել կու տար իրենց ու նորեն անուղղա շռայլի մը վարժութեամբ կվատնէին այս չնչին դրամագլուխը: Հետո, զոջումը կու գար և հիվանդը վերստին կազդուրելու անդուլ աշխատոյթունը:

Աղէկ բարեկամ եղանք ամուսնին հետ ու շատ հեղ կ'երթայի իրենց տունը գոր Փլադանայի կողմը ընտրած էին, հյուսիսէն փախչելով: Պատուհանին քով իր լայն թիկնաթոռին մեջ ընկողմանած հիվանդին աչքը դուրսն էր. ի՞նչ կ'խորհեր արդոյթ. կնոջը երեսը չնայելու տարտամ դիտավորոյթուն մը կ'գուշակէի. դժգո՞հ էր անկէ. անոր վրդովիչ ներկայութեամբը՝ չէ՞ր նմաներ քիչ մը այն սնանկ խաղամուլին, որ ձեռքը գրպանը կդեգերի հիմա, ուրիշներին ձգելով սեղանը, որուն ատենով բախտավոր գահերեցն էր:

Այո՛, ուրիշներուն պիտի թողուր այս կինը, իր սպառիչ հրապուրներովը, որ հիմա տարտամ կերպով մը կհիշեցներ ինծի այն հոյակապ ապարանքներէն մէկը, որուն տերը մեկնելու հարկադրված՝ կանխահոգ հեռատեսութեամբ ինքը մեջը եղած ատենէն պիտակ մը փակցնէ սա բառերով.

Օախու տուն

Գ

Իր բազմաթիվ սիրողներուն մեջ ամենէն վեհերոտը էս էի. համարձակները կային, ձեռներեցները, քծնողները, պահանջողները, ամբողջ հավաքածո մը, տեսակ մը սիրահարներու թանգարան: Ինծի՛ վերջապահին մեջ աննշան անկյուն մը միայն տրված էր. ոչ մէկուն համար հաշվի առնվելիք մրցակից մըն էի. ոչինչ ունէի Սառայի պէս արտակարգ կնոջ մը առջև շնորհ գտնելու համար. իս՛ աշխարհի սրդողած իմաստասերի խոկումներս անշուշտ իր ջիղերուն կդիպչէին ու անկապ խոսքերս, որոնք ցիր ու ցան մտածումներուս ցոլքերն էին, շահեկան բան մը չէին կրնար ըլլալ իրեն համար:

Անդին՝ իր շուրջը մարդիկ, որ նրբամտութեան հեղեղներ կը թափէին. հանճարեղ բառերով, անակլնալ պատրաստութիւններով կը խնդացնէին իր անտարբեր դիցուհիի դեմքը: Ամենուն կըսեր միշտ.

- Էրիկս հիվանդ է ու սիրտ չունիմ:

Ասով իմ սրտիս ա՛լ ավելի կմոտենար, վասն զի էս ալ կսիրէի այս հիվանդը: Բանաստեղծի ու արվեստագետի խառնուրդ մը կար այս մարդուն վրա և ազնվական բան մը, որ համարում ու

պատկառանք կազդեր ինձի: Եվ տեսնելով երիտասարդ կինը՝ հավատարիմ իր սիրույն ու անձնվիրությանը մեջ, իմ սերս ալ պարզապես հիացումի կը փոխվեր ու անմոռնչ կը պաշտեի զինքը անմատչելի ու աննյութ արարածի մը պէս: Գոհ էի երես չտալուն համար զինքը շրջապատող մարդոց, որոնք անկարեկից կը մոնեին այս տունը, իրենց փողկապին հանգույցը, շապիկին անբիծ սպիտակությունը ցուցնելով:

Մտառ առաքինի կին մըն էր, աշխարհային երանութերեն իր արդար բաժինը առած ու վայելած կին մը՝ որ իր իրավունքեն ավելի չուզեր և զիտե իր սրտին ու մարմնին իշխել:

Այսպիսով իր բարոյական նկարագիրը մեծնալուն հետ՝ իմ պաշտումս ալ կ'ավելնար իր անձին համար. իր քաղվածքը կճանչնայի ոտնաձայնէն. իր թաշկինակը կզանազանէի ծավալած հոտէն. իր փոքրիկ սովորությունները, քմահաճույքները գոց զիտեի վաղեմի բարեկամի մը պէս:

Ու արգահատանքս հիվանդէն ավելի առողջին կերթար. մեղքցվելիքը այս մանկամարդ կինն էր, որ իր անսպառ գորովի գանձերը անտես թաղելու ու իր երիտասարդի իղձերը ու դողերը զսպելու արիությունը ցույց կու տար:

Դ

Հիվանդին վիճակը հետզհետե կը ծանրանար ու Մտառի անձնվիրությունը նույնքան ավելի մեծ կերևար աչքիս. հիմա դուրս չէր ելլեր երկանը սենյակէն. երբեմն ես ալ կզտնվեի հոն. բերանը բերնին կկենար մինչև վերջը, հիվանդի շնչառությունը խառնելով իրենին: Այս չափազանց գոհողությունը ճշմարիտ խելագարության մը հանգելու վրա էր. երկանը հետ մեռնիլ կուզեր անշուշտ. անդին ալ անոր հետ ըլլալ, ինչպէս հոս եղած էր, և իր անհատնում վայեքները անոր պահել միայն: Այո՛, այս էր իր գաղափարը:

Մնաս բարովի մը ատեն մինչև սանդուխին մոտ կ'ընկերանա ինձի ու առիթը բարեպատեհ կնկատեմ բառ մը ըսելու, զգուշացնելու համար զինքը:

- Վախկո՛տ,- պատասխանեց ինձի, ձեռքերս թոթվելով,- վախկո՛տ, այդպե՛ս երիտասարդ ես դուն:

Ամոթես ու զայրույթես դեղնեցա:

- Քու անձիդ համար միայն վախկոտ եմ, ըսի իրեն. տեսար որ ես միայն այն հյուրերեն չեմ, որ հիվանդէն կը փախչին չպլըշկվելու համար. ես ամեն վայրկյան ամուսինիդ քովը գտնված եմ: Եթէ դուն չես փախչիր իրմե, այդ քու պարտքդ է արդեն, դուն անոր կինն ես, ե՛ս...

- Այդ կնոջը սիրողը,- մրմնջաց ականջս ի վար:

Ձեռքս չթողուց ու ես ծռեցա համբուրելու համար զիս բռնող մատները:

- Ո՛չ ըսավ հեռանալով, չը լլար:

Հետո, տեսնելով ցաված դեմքս, մեղքցավ անշուշտ ու մատովը՝ խորհրդավոր նշան մը ընելով ավելցուց.

- Վերջը:

Ե՞րբ:

Իրիկվան՝ սրտատրոփ նորեն եկա:

- Վերջը,- ըսավ ինձի:

Ամեն նյութի վրա խոսեցանք. անիմաստ խոսքեր միայն ըսի կարծեմ. խելքս վրաս ըլլալու չէր. մեկնելու ժամուն կ'սպասեի ակնդետ. դուրս ելա:

- Վերջը, վերջը,- ըսավ նորեն Մտառ ու ճամփու դրավ զիս:

Միշտ այսպէս կ'ըսեր ինձի ու այս անդուլ հետաձգումը՝ մերժումի քաղաքավար ձև մը միայն նկատած էի:

Ամբողջ ամառը անցավ ասանկ ու ես ալ չէի հիշեցներ իրեն խոստումը. բայց ան չէր մոռնար ու ամեն առթիվ միևնույն բառը կու գար իր շրթունքին վրա:

- Վերջը:

Ե՞րբ արդյոք:

Ե

Վերջին վայրկյանները հիվանդին անուշ մրափի մը նմանեցան: Մահը մեղմիվ եկավ, պայծառություն մը բերավ կարծես թե այս տոգույն դեմքին: Գլուխը բարձին դրած, աչքերը կիսափակ՝ ճիշտ միևնույն մարդն էր որուն չորս ամիս առաջ շոգենավին մեջ հանդիպած էի: Իր ոսկիի կարմրությամբ ցոլացող մազն ու մորուքը պատուհանեն եկող առտվան ճառագայթներում տակ կը խայտան կարծես անգո կյանքի մը պատրանքը դեռ կու տան երեսին: Մեռավ. և ես գլխիկոր ու ապշած՝ առջի հեղ կտեսնեմ մահը հոս աչքիս առջև, հանդարտ, շքեղ, գրեթե հրապուրիչ: Մավանի պես պարզվող ծովի երեսն է ան, մաքուր ու միօրինակ հանդարտությամբ մը ծածկելով պարապությունը:

Մարսափը չի բռներ զիս. արհավիրք չեմ զգար այս հրեա երիտասարդին տեսքին քով, այլ զմայլանքով կլեցվիմ. ի՞նչ է այս պառկող մարդը: Հարցո՞ւմ մըն է, թե պատասխան մը: Հետո, անզգալաբար աչքերս կլեցվին. Սառա քովս է բայց չի լար. կկարծեմ, որ իր վիշտին մեծությունը կարգիլէ զինքը արտասովելէ, այն լեցված ամաններուն պես, որոնք շրջելով չեն թափիր:

Մեեր հագած է, որոնք իր մեղրամոմի դեմքին անփայլ ճերմկությունը կը ցոլացնեն, քովս կու գա ու իր բուրումնավետ թաշկինակովը աչքերս կսրբէ:

Այս վայրկյանիս, այս մահվան սենյակին մեջ բոլորովին մոռցած եմ զինքը. բայց ան՝ իր ներկայությունը հիշեցնել կու տա ինձի. Ձեռքս կբռնե նորեն, ճիշտ ինչպես ամիսներ առաջ կեցուցած էր զիս մեկնելու ժամուս: Կը տեսնեմ, որ աչքերը անսովոր անսովոր փայլով մը կցուլան, մութի մեջ կատվի աչքերու վառելուն պես, դեղնորակ լույսով մը:

Իր քովը կնստեցնե զիս բռնի, ու ակնարկություն մը ընելով իմ առջի թախանձքներուս.

- Հիմա՛, - կ'ըսե հանկարծ:

Եվ այս սենյակին մեջ կը բացատրե ինձի, իրավագետի մը պես փաստերով զինված, իր կյանքի ըմբռնումը ու պարտավորության գաղափարը:

Էրկանը հավատարիմ եղած էր ցորչափ կենդանի էր անիկա. մազի չափ չէր թերացած իր անձնվիրության ու պարտքին մեջ: Ի՞նչ պետք է թերանալու. չէ՞ր կրկնար համբերել. անոր կյանքը՝ յուրը հատած պատրույգի մը պես՝ վայրկյանե վայրկյան շիջելու վրա էր. կրնա՞ր այնքան անսիրտ ըլլալ, որ անոր մարելուն չսպասելու չափ անհամբերություն ցույց տար. ո՛չ, անոր համար վերջը ըսած էր միշտ:

Ու ահա ասանկ կմեկներ իր պարտականությունները, թվաբանական հաշիվ լուծելու պես:

Տրամաբանություն կար իր խոսքերուն մեջ, բայց սիրտ չկար ու չեմ գիտեր ինչո՞ւ պարզապես ահարկու ու ռամիկ թվեցավ ինձի այս ըմբռնումը՝ որ ապաքեն բոլոր աշխարհի մարդոց սովորական ըմբռնումն է:

Լավագույն սեպեցի անոնք, որ առանց հաշիվի կը թերանար, քան թե անոնք, որ Մառայի պես, հաշիվներու շնորհիվ, անթերի կհանդիսանան մեր աչքին:

Քովիկնիս երկնցող այս դիակին մոտ այս դավանությունը վրդովեց, սարսափեցուց զիս: Խղճիս ձայնը արթնացավ անժամանակ խոսող աքաղաղի մը պես, ու մերժեցի զինքը:

ՄԱԳԴԱՂԻՆՆԵ

Ա.

Զարհուրելի կերպով շարժված ըլլալուն հակառակ՝ իր տասնյոթը տարու աղջկան շնորհը տակավին երեսին վրա էր: Իր ծարուրած աչքերը մռայլ ցոլացումով մը կը փայլեին, այնպես որ ակնարկը զքեզ շոշափելուն՝ թավիշի կակուղ հպումին տպավորությունը կը ձգեր մարմնիդ վրա: Մազերը առատ ու շքեղ, դեղինի ներկված, ո՛վ գիտե՝ ատեն չունենալուն կամ ուրիշ պատճառով մը՝ հարդարված չէին: Արձակված թափված այսպես ուսին վրա՝ կարծես անոնց ծանրությամբ էր, որ գլուխը դեպի ետ կծռեր քիչ մը:

Հռո՛ի ճաշակով պոռչտող բան մըն էր արդուզարդը. կապույտ դիպակե փեշ մը, կարմիր մետաքսե վերիդիով մը ամբողջացած. ծանրագին կերպասներու սեր, որ իր զրկված արարածի վրիժառությունն էր տիկիններու դեմ:

Պարարտ ու շնորհալի կազմը այս կնոջ՝ անպատկառ կերպով հոլանի կուրծքեն, շարունակ վար սահող սև գուլպաները շտկելու, տեղը բերելու համար ըրած հարատև ջանքեն կը հայտնվեր: Ինքն ալ ցանկահարույց կեցվածքի մը հրապույրները կ'ավելցներ անոր վրա, զիտակից ու ջանադիր լրբությամբ մը:

Բ.

Չորրորդ հարկի խցիկին կեսը կգրավեր իր անկողինը, լայն, խորունկ ու ընդարձակ, որ իր սավաններուն երկբայելի ճերմակությամբը՝ մտածելու կու տար հոն առաջնորդվողը: Այդ անկողինն վրա նետած նայվածքես գուշակելով իմ վարանքս՝ կը համոզեր զիս, վեր առնելով, մեկիկ-մեկիկ ցուցնելով վերմակը, բարձին երեսը դեռ նոր լվացած, կ'ըսեր ինձի, լեզու թափելով ապրանքը քշել ուզող վաճառականի մը պես: Ու բռնի նստեցնելով զիս անկյունին պզտիկ սետիորին վրա, խնդալով տղու մը պես, զրկելով գլուխս, կ'ավելցներ.

- Պագնեմ քեզի անգամ մը:

Նախահարձակը ինքը կ'ըլլար, պզտիկ ձգելով իմ պատանի մարդուս հավակնություններս:

Վարժ աղջիկ մըն էր, որ իմ անփորձ տղու վեհերոտությունս փարատել կջանար իր գզվանքներուն համոզիչ ու շքեղ փաստերը մեջտեղ նետելով:

Իր մարմնին բուրումը՝ չեմ գիտեր ինչ լլկող ու անուշ հոտ մը՝ մատուցումը կշեշտեր:

-Այս տանը մեջ, կ'ըսեր ինձի, ամենեն պզտիկը ես եմ. գատկին տասնյոթս պիտի լմնցնեմ:

Ճիշտ քովս նստած էր, կատվի մը պես պզտիկնալով, գրեթե սեղմվելով կուրծքիս վրա:

Հինգ վայրկյանի մեջ արդեն մտերմացած հետս՝ կհարձափորձեր զիս. ով ըլլալս հասկնալ կ'ուզեր:

Եվ առանց սպասելու որ իմ պատմությունս ընեմ՝ ինքը իրեն կը գրուցեր ինձի, հինգ բառով պատմվելիք սովորական ու խավարային պատմությունը իրենպեսներուն:

- Երկու տարի առաջ մայրիկս մեռավ,- այս «իկս»-ին մեջ անհուն գորովանք մը ու թախիժ մը կա.- հայրս չեմ ճանչնար. ինե երկու տարու պզտիկ քույր մը ու ավելի պզտիկ եղբայր մը ունիմ. ասոնք են իմ բոլոր ազգականներս. քույրս ու եղբայրս դպրոց դրած եմ, ամենքը ես կ'պահեմ:

Այս վերջին բառին մեջ իր ընտանիքի տեր ու գլուխ եղող անձի պատասխանատվությունով լեցուն հպարտության շեշտը կ'դնե:

Ասկե դուրս իր քրոջը խոսքը հոս՝ ամոթով լեցուն այս մթնոլորտին մեջ՝ թող չհտար, որ ըլլըվի. խստաբարո ու աչալուրջ մոր մը ձևը կ'առնե դեմս. կծիծաղիմ քիչ մը վրան, բայց կտեսնեմ որ իսկույն կ'իտժոռի իր աղվոր ճակատը:

Հետո վախնալով որ զիս չսրդողցնե:

- Գոցենք այս խոսքերը,- կ'ըսե ինձի:

Իր շրթունքը նորեն կ'փակչին իմիններուս և իր մարմնին բոլոր բեռը վրաս կ'ծանրանա պահ մը:

Գ

Այն օրը այսքան եղավ մեր բոլոր ճանչվորությունը. իմ թախանձանքներս ասկե ավելի գոհացում չստացան:

- Ի՞նչպես կրնա ըլլալ, ավագ շաբաթով,- կ'ըսեր զարմացած,- դուն քրիստոնյա չե՞ս:

Իրոք ավագ շաբաթվան մե՞ջն էինք:

Պահք կբռնեք անիկա ու վերջին օրն ալ ծով պիտի պահեք: Իր ջերմեռանդ ու մեղավոր աղջկան համոզումներուն տարօրինակ գիրկընդխառնումը կ'պարզեր ինձի:

- Ո՞ր օր սրբություն պիտի առնես,- հարցուց հանկարծ:

- Չեմ գիտեր աղեկ մը, - պատասխանեցի.- դուն ո՞ր օր պիտի առնես:

Երեսս նայեցավ ապշած՝ կարծես ասանկ անհարկի հարցում մը ուղղելուս համար:

- Հիչ մեզի հաղորդություն կուտա՞ն:

- Ինչո՞ւ չտան:

Քահանայի մը չափ գիտեր անիկա բոլոր կարգը կանոնը ասանկ բաներուն, ու քահանայե մը ավելի խստապահանջ էր ինքզինքին համար:

-Չեմ կրնար հաղորդություն առնել, քանի որ վերջը դարձյալ մեղք պիտի գործեմ,- կբացատրեր ինձի:- Ինչո՞վ պիտի ապրիմ ես. քույրս, եղբայրս, ծեր յայաս պիտի ապրեցնեմ. զոջումս սուտ զոջում մը պիտի ըլլա:

Այս պզտիկ սենյակին մեջ՝ արտասանված այս լուրջ խոսքերը ինձի մտածել կու տան:

Ամեն անոնց, կ'ըսեմ ինքնիրնես, որոնք իրենց ապրուստի բերմուքովը մեղք մը գործելու, սուտ մը խոսելու հարկին մեջ են, եթե եկեղեցին իր հաղորդությունը զլանար, ի՞նչ պիտի ըլլար ասոր վերջը, ո՞ր վաճառականը, ո՞ր խանութպանը, ո՞ր օրագրողը ու ո՞ր փաստաբանը, նույնիսկ ո՞ր եկեղեցականը հաղորդություն առնելու իրավունքը պիտի վայելեր. չե՞մի որ հետևյալ օրը իրնց առօրյա կյանքին պիտի վերադառնան անոնք: Ոչ ոք սակայն մտքեն անցուցած է եկեղեցվո սուրբ խորհուրդներեն այս մարդիկը զրկել:

Աղջիկը կգրկեր, կհամբուրեր զիս անընդհատ:

-Քանի՞ տարու ես դուն,- կը հարցնե ինձի:

-Քսան տարու:

Անձնատուր իր գգվանքներուն՝ մտքովս կշարունակեմ առարկություններուս երկար շարքը: Եկեղեցին՝ իր արդի ձևին տակ իր զանազանություններուն ակներև անիրավությամբը, մարդկային քան թե երկնային հաստատություն մըն է. մարդոց բոլոր թյուր վճիռները հոն ալ կտիրապետեն ինչպես այլուր:

Աղջիկը վերջին համբույր մը կու տա:

- Ես ժամ պիտի երթամ,- կ'ըսէ ինծի.- գատկեն վերջը եկուր, բարեկամ ենք, չէ՞: Գալուդ պէս հոս զիս հարցուր:

Ու պշտանքով մը, որ մեջերնիս հաստատված համակրության օծումն էր, կպահանջէ.

- Ուրիշի հետ չպիտի տեսնվիս, խոսք տո՛ւր:

Խոսք կու տամ, քսան տարու երիտասարդի խոսքս:

Անկէ վերջը տարիի մը չափ սիրեցինք իրար:

Անուս, ռամիկ, բայց սրտի տեր աղջիկ մըն էր. իր սիրողներուն թիվը չկար. ամեն ազգէ, ամեն տարիքէ ու դասակարգէ մարդիկ մոլորած՝ կու գային հոս. ակնորածները, ինչպէս հազիվ պէխերը բուսած տղաքը, կու գային ամենքը իր սիրովը հափշտակված:

Բայց մանավանդ ստորին դասէ մարդոց մեջ իր անունը, իր գեղեցկությունը նախճիրներ կգործէր:

Պատճառը այն էր գուցէ, որ այս տարօրինակ աղջիկը ուղղամտություն մը ուներ իր վաճառիկ սիրույն մեջ ալ:

Իմ դեմս, երբոր քիչ մը ավելի մտերմացանք, իր տգիտությանը վրա կ'ամչնար, բայց երբէ՛ք իր վիճակին համար: Անհուն խնամքով ու գորովով մը իր պզտիկ քրոջ ու եղբորը վրա կը շարունակէր հսկել հեռվէն, ծախելով շարունակ իր մարմնին ճոխությունները, առանց զոհողություն մը ըրած ըլլալու գաղափարը մտքէն մազի չափ անցընելու:

Դ

Բազմություն մը աղտոտ ու ստորին մարդոց կխռնվէր դրանը առջև գողեր, մարդասպաններ կային անոնց մեջ. ամենքը կհրմշտէին իրար, առաջ անցնելու ջանքով մը, կլեցվէին իրարու վրա՝ հետաքրքիր: Հետո ոստիկաններ եկան թուղթ ու կաղամար ձեռքներին, կատարված ոճիրը արձանագրելու համար:

Քովիններուս հարցուցի այս հավաքումին պատճառը:

- Աղջիկ մը զարկին սա տանը մեջ, - ըսին ինծի:

Նախագգացումս, որ բնավ չի խաբեր, զիս դող հանեց, միջոց մը գտա ճեղքելու այս մարդերէ ձևացած պատնէշը: Վեր վազեցի իսկույն, մեր չորրորդ հարկի պզտիկ խուցը. տնեցիները հոն հավաքվէր էին. բժիշկ մը վերջին պահուն եկած, անկողնին վրա ծռած էր:

Հող, այդ անկողնին վրա տարածված տեսա զինքը վերջին անգամ: Իր սովորության հակառակ ամբողջ ճերմակներ հագած էր, ձյունաթույր ու շլացուցիչ. ու միայն լանջքին վրա ձախ կողմը շապիկը կարմրած էր պզտիկ բոլորակով մը, այդ անբծության վրա բացված վարդի մը պէս:

Զիս տեսնելուն ժպիտ մը դժվարավ գծագրվեցավ իր դեմքին վրա: Բժիշկը անհույս վճռեց անոր վիճակը: Ինքը հաղորդություն առնելու փափագ հայտնեց ու մեկ երկու հոգի իսկույն եկեղեցի վազեցին, բայց տերտերը մերժեց գալ:

Հետո մահը վրա հասավ. դանդաղ, հանդիսավոր ու մռայլ բանը, վերարկուն՝ ուր նախախնամությունը հոգածու ձեռքով փաթեց բոլորեց այս աղջիկը, որուն՝ մարդոց ճղճիմ հաշիվները ու սխալ դատաստանը ամեն սփոփանք զլացեր էին աստուծո անունով:

Իր պզտիկ քրոջմէն ու եղբորմէն զատ ոչ ոք անոր անունը տվավ մեյ մըն ալ:

Ե

Այս հին դեպքը պատմելու, անցյալները՝ բարձրաստիճան եկեղեցական մը, աստվածաբան ու կենցաղագետ մարդ, մանրամասն հասկցուց ինձի կրոնական պատճառները այս զլացումին: Հրապտուրված աղջկան ու պտոնիկին զանազանությունը ըրավ. սա պարագային մեջ եկեղեցին ասանկ կը տնօրինե, ըսավ ինձի, սա մյուս պարագային մեջ ալ անանկ: Բացատրություններ տվավ, որոնք նուրբ թվացին ինձի. վկայություններ բերավ, որոնց դեմ ըսելիք մը չգտա: Իր փաստերը՝ բարբարոս ու վավերական՝ չհամոզեցին զիս:

Ու միշտ աչքիս առջևն է մահիճը լայն ու խորունկ, որ սենյակին կեսը կը գրավեր, լայն ու խորունկ, որուն մեջ՝ կարմիր վարդ մը կուրծքին՝ այն աղվոր կինը կքնանար:

1902թ,

ԱՅՐԻՆ

Ա

Գիշեր էր, նոյեմբերի տրտում ու խոնավ գիշեր, որուն մթությանը մեջ ընկղմված էր Փերայի Մեծ Փողոցը իր քարաշեն ու բազմահարկ ապարանքներովը: Փռշի պես բարակ ու ասեղի պես սուր անձրև մը կու գար ու կը լվար ամայի և թափուր քարահատակը: Կալաթա Սերայի պահականոցին դեմ, երկու կառապան՝ հապաղած անցորդ մը գտնելե հուսաբեկ՝ ցուրտեն պատսպարվելու համար իրենց կառքին մեջ կը մրափեին: Մարդ չկար ու այդ աղմկալից փողոցի ժխորեն ուրիշ բան չէր մնացեր, բայց եթե առջի իրիկվրնե ի վեր տեղացող անձրևին անընդհատ ձայնը իր հուսահատական միօրինակությամբը: Հեռվե հեռու, ուղիղ ու լայն ճամփուն բոլոր երկայնությամբը, մութին մեջ կը տեսնվեր շարք մը կարմիր ու արյունագույն կետերու, որոնք կազերուն տամուկ ու դողդոջուն լույսերն էին:

Քազինոները, քաֆե շանթանները և ուրիշ զբոսավայրերը շատոնց զոցված էին, անոնց տեղ, հոս՝ մսավաճառի, հոս՝ կաթնավաճառի խանութ մը իր դուռը կը բանար, և մութուն ելլելու վարժվող այս խանութպաններու աշկերտները՝ դեռ նոր արթնցած, կես քուն, կես արթուն, կանթեղի լույսով գիշերեն կ'սկսեին իրենց օրական աշխատությունը:

Զայն ձուն չկար դեռ ու գիշերապահը տասներկու կը զարներ փողոցին հնչուն մայթին վրա: Պատի մը տակ, մարդ մը՝ անշուշտ խաղատան մը մեջ ունեցածը չունեցածը կորսնցնելե ետքը, կծկտած էր լուսնալուն սպասելով, պառկելու տեղ մը գտնելե հուսակտուր, վասն զի այս հյուրընկալ փողոցը ստակ չունեցողներուն համար չէ: Ասդին-անդին քուրջեր հավաքող մարդիկ, լապտեր մը ձեռքերին, լռիկ ու գլխահակ, իրենց ուսի կողովը կը լեցնեին: Բայց հետզհետե մութը իր խստությունը կը կորսնցներ, Կալաթա Սերայեն վար վաճառատուններուն մեջ ձայներ կը լսվեին ու քիչ-քիչ անցորդներ երևան կ'ելլեին փողոցին մեջ: Բանջարեղեններով ու կաթի ամաններով բեռնավորված ձիեր հանդարտաքայլ կու գային, կ'անցնեին վիզերնուն կապված զանգակներուն ձայներովը արթնցնելով քարուկիր շենքերուն արձագանքը:

Հիմա ալ լուսնալու մոտ էր ու Փերայի տունները կը ճշտվեին ստվերամած հորիզոնին վրա. ձայները երթալով կշտանային. խանութներու երկաթե փեղկերը կշարժեին. կանուխ ելլող սպասավորներ, պահապաններ, փեղկին մեջ բացված դռնակեն դուրս կ'ելլեին ու վաճառատուններու առջևի սալաքարերը կը մաքրեին խանութին ներսը ավլելե վերջը, բոկեղ, կաթ ու սալեպ վաճառողներ պոռալով կ'սկսեին իրենց առատվան առուտուրը, այդ ծառաներուն, բեռնակիրներուն ու պահապաններուն բերելով աժան գինով նախաճաշ մը. «բարի լույս»-եր կը փոխանակվեին դրացի մարդոց մեջ:

Բ

Մութին հետ ելավ Մարտիրոս. խանութը ավելց, առջի օրվրնե անկարգ թողված տուփերն ու ծրարները տեղը դրավ, վաճառատան մեծ ապակին սրբեց ու երկաթյա փեղկերը բացավ: Քիչ մը վերջը ալ բոլորովին լուսցած էր, գործավորներ, արհեստավորներ, ամեն ազգե ու ամեն կարգե, Պոլիս կը դիմեին ու Մեծ Փողոցը կը զարթնուր, կը շարժեր այս անցուդարձով. կամաց-կամաց խանութները կը բացվեին, ապակիները կը մաքրվեին, գրագիրներ իրենց պաշտոնին, կար կարող աղջիկներ իրենց գործին գլուխը կու գային: Առտու էր:

Վեց ամսե ի վեր այս մաղազաին մեջ կ'աշխատեր իր հորեղբորը տեղ, որ տասը տարի իբրև բեռնակիր ու պահապան ծառայելէ վերջ հայրենիք վերադարձած էր, Մարտիրոսը թողլով իր տեղը:

Տասնըինը տարու կար չկար.բարձրահասակ ու մենձ մենձի էր, ինչպես կ'ըսեին կիները, բայց իր թուխ ու գեղեցիկ դեմքը պատանության փափկությունը կը պահեր առնական դրոշմը առնելով հանդերձ. սևահեր ու սևաչվի էր. քաղցր, վեհերոտ և տղայական բան մը ուներ իր նայվածքը. լայն ու դուրս ցցված կուրծքը իր հզոր ու հպարտ իրանին բոլոր առավելությունները ցույց կու տար: Կապույտ չուխայի ձեռք մը հագուստ շինել տվեր էին իրեն, որ աղեկ կը վայլեր իր կորովի ու առույգ մարմնին. ջլապինդ բազուկները հազվագյուտ ուժ մը պետք էին ունենալ, մինչդեռ կարճ ու ամփոփ փոխանին զանգապանը ազդրերուն հարուստ ու բարեձև լեցունությունը կհաստատեր:

Փերայի մեջ նորություն մը եղավ այս նորեկ պահապանը. կիները հիացան ու սքանչացան այս երիտասարդին վրա, որուն ամչկոտ համեստությունը նոր ու կանանց համար միայն հասկնալի հրապույր մը կու տար իրեն:

Վաճառատան համար ձգողության պատճառ մը եղավ այս պատանի մարդը. ինքը միայն չհասկցավ այն հետաքրքիր ու մանրախույզ նայվածքները, որոնց ենթակա էր. ամենքը համակրելի կը գտնեին զինքը ու չէին քաշվեր բացե ի բաց իր երեսին ըսելու այնպիսի անհավատալի համարձակությամբ մը, որուն վրա կը զարմանար:

— Ամուսնացա՞ծ ես,— կը հարցնեին իրեն ամեն կողմե:

Ու հաստատական պատասխանին վրա, որը կը ցավեր, որը կը ծիծաղեր. այս պոլսեցի կիները կատակը կը սիրեին. այնպիսի հիմար բաներ կը տեսներ, որոնց վրա հազիվ իր խնդուքը կը զսպեր:

Առանց բացորոշ բան մը գիտնալու, իր նրբամիտ դրսեցիի բնագրումովը կ'ըմբռներ սակայն, որ իր նպաստավոր ընդունելությունը ավելի վայելուչ մարմնին կը պարտեր, քան թե իր աշխատությանը:

«Փռենթան»-ի վաճառատան մեջ առջի օրերը Մարտիրոսի համար ապշության, զարմանքի ու սքանչացման օրեր եղան:

Այս բազմահարկ ու փառավոր շենքը, իր հազար ու մեկ բաժանումներովը, օձապտույտ սանդուխներովը, ճոխությամբը, հաճախորդներու անընդհատ հոսանքովը, պզտիկ, բայց երանելի քաղաքի մը ազդեցությունը ունեցավ իր վրա:

Առտվրնե մինչև իրիկուն ոսկիներու, մեճիտիներու հնչյունն էր, որ կու գար դրան մոտ դրված սեղանին կողմեն, ուր հատուկ պաշտոնյա մը տոմարներու վրա ծած՝ անհավատալի գումարներ ժողվելու միայն զբաղած էր:

Հաճախորդներ, մեծ մասամբ կիներ, համարձակ, երեսնին բաց, ամեն ազգե, գլխավորապես ֆրենկներ, մինչև անգամ թրքուհիներ ու հայուհիներ, շպարված ներկված, միշտ գեղեցիկ ու ալ ավելի գեղեցիկ լինելու հետամուտ կու գային անվերջանալի պահանջներով, վեճերով զբաղեցնելու բոլոր խանութը:

Ինքը՝ հոն կանգուն էր, շվարած, բան մը չհասկնալով այս տարօրինակ ու միջազգային լեզվեն գոր կը խոսեին և այս առուծախեն, որուն օգտակարությունը չէր ըմբռներ: Հետո ինքն ալ վարժվելով քիչ-քիչ այս բուրդե, մետաքսե, ասվիե, շղարշե, թավիշե ծրարներուն, գորս մեկ օրեն մյուսը այս կանանց շրջագգեստը դարձած կը տեսներ, տակավ առ տակավ հասկնալով այս ամենը, ֆրանսերեն բառեր շարունակ լսելով ու սորվելով: Պարապ չէին թողուր զինքը խանութին մեջ, անընդհատ տարուբեր այս բոլոր նյութերուն մեջ, գորս մեկ տեղեն մյուսը կը փոխադրեր մինչև իրիկուն:

Եվ գիշերը, երբ այս բոլոր ժխորը դադրեր ու մինակ մնար ընդարձակ խանութին մեջ, վարանոտ ու հետաքրքիր, կը խառներ, կը ջանար հասկնալ իր շուրջի բոլոր նյութերը:

Հոս ֆիլտեքոսե կամ մետաքսե կանացի գույլպաներ գույնզգույն, բանված, մինչև զիստը ամփոփելու չափ երկայն, որոնց ներդաշնակ շրջագիծը՝ մարմնին ճշտությամբ պատկանելու համար ձևված էր. անդին ճերմակեղեններ՝ սպիտակ ու նուրբ վուշե, որոնց իր համբակ մտքովը գործածության տեղ չէր գտներ. շապիկներ՝ երկար, լայն, թափանցիկ, փրփուր տանթելներով խառն, որոնք կուրծքը մերկ ձգելու քան թե ծածկելու համար պատրաստված էին. ուրիշ ճերմակեղեն հանդերձներ, կարվա ծ թե կարվելիք, չէր գիտեր, վասն զի է՛ն անհրաժեշտ մասերը իրարմե անջատ ու բաց թողված կը տեսնվեին. ավելի անդին գլխարկներ, թռչուններով կամ ծաղիկներով զարդարուն, կոշիկներ տարօրինակ ձևերով, ձեռնոցներ, պախճավանդներ, ծնրակապեր— այս վերջինները կը ճանչնար հայրենիքեն, և գորս երբեմն իր ծունկին վրա կը փորձեր— վերջապես հազար խռովիչ ու հեշտավետ առարկաներ, մանավանդ դեղաբույր փոքրիկ ու զարդարուն շիշեր, որոնք իր դրսեցիի դյուրագրգիռ քիթին համար ամենեն ախորժելի էին:

Բայց վերի հարկը ա՛լ ավելի զարմանքներու կը հանդիպեր. կար կարողներու սենյակին մեջ, մերկ, բոլորովին մերկ կին մը, ո՛չ կանացի փայտաշեն մարմին մը, ճշմարիտ ու կենդանի կարծվելու չափ ճարտարությամբ շինված, իր գմայլած աչքին կը պարզեր, հայտնի լրբությամբ մը, այն բոլոր թաքուն հրապույրները, որոնք իր նոր ամուսնացած երիտասարդի տենդագրգիռ արյունը կը բորբոքեին: Ու մինչև լույս չէր քնանար, կանանց մարմնին համար մտածված, երևակայված, ստեղծված այս բոլոր խոսուն և գրգռիչ նյութերեն շրջապատված, որոնց բոլորին վրա, իբրև հրաշալի աշխարհի մը մեջ, այդ մերկ կինը՝ սեգ, խրոխտ, բայց միանգամայն կարծես թե անձնատուր ըլլալու պատրաստ, կը տիրեր իր մարմնին շլացուցիչ գեղովը: Ու կանանց հատուկ, անոնց գաղտնիքներովը, հրապույրներովը լեցուն այս քաղաքին մեջ անզգա պահապան մնալու դատապարտված՝ այս երիտասարդը կուրտ աքաղաղի տարօրինակ դեր մը կը ստանար:

Գ

Հայրենիքը, Զարդար, իր մանկամարդ կինը, կը սպասեր: Իրենց սուրբ պսակեն ի վեր հագիվ մեկ երկու ամիս երկանը երեսը տեսած էր, ու ստակ վաստկելու աննահանջելի հարկը՝ հեռավոր երկիրներ առաջնորդած էր զայն:

Կը սիրե՞ր արդյոք այն երիտասարդը, որ իր ամուսինը եղած էր. այն կույր ու անտրտունջ հնազանդության մեջ, որ հայուհիներու բոլոր կյանքը կը կազմե այդ կողմերը, ո՛չ խորհելու և ո՛չ զգալու տեղի մնացած է. իրեն չէին հարցուցեր երբեք, թե կ'ուզե՞ր այն մարդը, գոր իրեն սահմանած էին. ինքն ալ չէր մտածեր անոր վրա. ո՛չ կատեր և ո՛չ կը սիրեր զայն մինչև իր ամուսնության օրը: Եվ ամուսնութենեն ետքը ա՛յնչափ քի՛չ ատեն անցուցած էր հետը, այնչափ մտերմութենե գուրկ, որ գրեթե պաշտոնական եղած էին իրենց հարաբերությունները՝ միևնույն հարկին տակ բնակվող բազմաթիվ ազգականներու աններող նայվածքին տակ:

Այդ նոր ընտանիքին մեջ, ուր կը մտներ գլխավորապես ծառայության համար, ամենեն քիչ իր երկանը կը պատկաներ. վասն զի կեսրոջը, աներին, մյուս ազգականներուն սպասավորությունն էր իր ավագ պարտավորությունը:

Այս գեղի աղջիկը գորովի և սիրո անսպառ գանձեր ուներ սակայն իր սրտին խորը, որոնք մեկ բառով, մեկ զգվանքով թերևս պիտի հայտնվեին: Բայց ավանդությունը կար իր աչքին առջև, իր ամուսինն հորեղբայրներուն կիները կային, նույն իսկ իր կեսուրը կար դեմը, Պոլիս գացող մնացող ամուսիններու սպասելով, տանը անհատում հոգերուն ու աշխատությանը մեջ մաշելով ծերացած կիներ, հիմա գրեթե պառավներ, ճիշտ իրեն պես, նոր հարսի պես լռիկ ու խոնարհ՝ այդ մարդոց քով, որոնք հանկարծ, երկարատև տարիներե ետքը, հիշեր էին, թե այդ դժբախտներուն ամուսիններն էին իրենք ու հայրենիք վերադարձեր էին, այլևս աննպատակ ու անօգուտ դարձած ամուսնական կյանքը շարունակելու:

Ահա այս հեք, աղբեկ ու կորաքամակ օրինակները կային իր առջև, որոնք ստվերներու պես անխոս՝ իր շուրջը կը դառնային, և Ջարդար էրիկ կնկան ուրիշ տեսակը չէր երևակայած երեք:

Չզարմացավ ուրեմն, երբ կարգը երկանը եկավ մեկնելու: Իր մշտնջենապես կրավորական դերին մեջ գավառացի հայ կինը գանգատելու անգամ գորություն չունի. Պոլսեն թուղթ եկավ. հորեղբոր մը գալուստը իմացուցին ու Մարտիրոսի մեկնելու պատրաստությունները տեսան. հարսը՝ իր հոգածու ամուսինի պատրաստությամբ՝ երկու գույգ բուրդե գուլպա շինեց, մայրը ու մյուս ազգականները մեյ մեկ հիշատակ տվին ճամփորդին ու երկուշաբթի օրվան կարավանով մոտի գյուղեն Պոլիս գացող ուրիշ երիտասարդի մը՝ Խաչոյին հետ ճամփա դրին գայն: Ջարգար մինչև իրենց արտը, որ ճամփուն կողմն էր, մեկտեղ գնաց ու վերջի պահուն, երբ հրաժեշտի ողջույններ փոխանակվեցան, արցունքի փախստական կաթիլ մը սահեցավ ինկավ հարսին աչքեն երիտասարդին ձեռքին վրա, այսչափ ահա այս բաժանման բոլոր սրտահուզությունը:

Մարտիրոսի մեկնելեն ի վեր հարսը իր բաժինը առած էր տան աշխատութենեն ու իր տեղը կեսուրը հանգստյան կոչված. հաց եփել, կաթ կթել, ջուր ու փայտ բերել իրեն կ'իյնար միշտ, ու երիտասարդ կինը՝ ազարակի կենդանիներու հատուկ հեգությամբ իր ծառայությունը կը կատարեր:

Դ

Փերայի Մեծ Փողոցին մեջ վաճառքի ահագին հակի մը անտանելի բեռին տակ ճնշված, քրտնաթոր, ճակատներուն երակները պայթելու չափ ուռած, հագուստնին պատառուն, ցեխոտ, չորս բեռնակիրներ, մեկը ծերուկ, այս տառապանքներուն տակ ալևորած, մյուս երեքը դեռ երիտասարդ, կ'անցնին հեղուկ:

- Խաչո՛, - պոռաց ձայն մը անոնցմե մեկուն:

Խաչո գլուխը դարձուց, մեծահարուստ վաճառատունե մը իր անունը տվող ձայնի տերը ճանչնալու համար: Նոր լաթեր հագած գեղապանձ երիտասարդ մը, կապույտ լողիկին մեջեն ցույց տալով վահանաձև կուրծքը, ածիլված, մաքուր, ֆեսը աջ կողմ ծռած քիչ մը, իր փոխանին փոթերը շտկելու զբաղած, վաճառատան դրան մոտ կեցեր ու իրեն կը ձայներ:

Բեռնակիրները արդեն ուժասպառ վար դրին իրենց բեռը. բայց Թաղապետության չավուշները ընդդիմացան. Փերայի Մեծ Փողոցը հոգնություն առնելու տեղ չէր. բեռնակիրները շունչ առնել կ'ուզեին և չավուշները թող չէին տար:

- Օլմագ, - կ'ըսեր սպիտակ ժապավեններով զարդարված ու մեջքը սուր կապած կես-լեզու հույն պաշտոնյա մը, որ անոնց մեծը կը թվեր:

Բեռնակիրները իրենց հայախառն թուրքերենով կը բողոքեին.

- Պիզիմտե ճանիմիզ յո իս մի. պե մարդ աստուծո, — կը գոչեր ծերուկը:

Գլխարկավոր անցորդներ կը շրջապատեին զիրենք, կիները կանգ կ'առնեին վեճին պատճառը իմանալու հետաքրքիր: Ու բեռնակիրները կը ծռեին իրենց տաժանելի խաչին տակը մտնելու համար նորեն: Աղքատությունը հարստության դեմ կանգ առնելու իրավունք չունեն:

Մարտիրոս իր չորս հեմշերիներուն հեռանալը տեսավ. ո՛ր ւր Խաչոն, ո՛ր ւր ինք. և սակայն միևնույն գեղէն էին գրեթէ, միևնույն տարիքը ունեին և միասին մեկներ էին երկրեն. Խաչոն ալ կայտառ ու հաղթամարմին տղա մըն էր, իր նշանածը թողած, ինչպէս որ ինքն ալ իր կինը ձգած էր՝ ստա՛կ, միշտ ստա՛կ, հավիտյան ստակ վաստկելու համար:

Ինքը Փերա էր ու Խաչոն Ղալալաթիա մնացեր էր. մեկը լերան վրա, մյուսը ստորտոր, և կը թվեր, թէ երբեք այդ ստորտոտեն վեր չպիտի կրնար ելլել: Մարտիրոս այս բաղդատությունը կ'ըներ մտքեն:

Աղէկ շահ կար իր ծառայության մեջ ու աղէկ հաճույք. հայրենի տան աղքատիկ ու միօրինակ կյանքը լուսուն ճեղքվելուն հետ անհետացող անհաճո և անկարելի երազի մը տպավորությունը կը դառնար հետզհետե. այս բոլորովին իգական աշխարհին սեմեն ուր հազիվ ոտք կը կոխեր, ապագան փայլուն ու հիանալի կ'երևար. ֆրանսերէն սորվիլ կը սկսեր ահա ու մատամ կ'ըսեր տիկիներուն խոսած ատենը, վասն զի տիկիներուն հետ կը խոսեր. շարունակ փոքր ու մեծ ծրարներ կը տաներ անոնց տունը ու պախշիշ կ'առնէր:

Հայտնի էր որ քիչ շատ ամենուն հաճելի սպասավոր մըն էր: Ֆրանսուհի մը՝ արևելքցիներուն այս կատարելագործյալ տիպարին սիրահար, ու մանավանդ փերացի հայ տիկին մը ամենէն անակնկալ կերպով իր փոքրիկ ծառայությունները կը վարձատրեին, ու ինքը այս ներհակ, նախանձոտ ու ոտխ հրապույրներուն մեջ կը վարաներ իր դեռաբույս պէխերը շոյելով:

Ե

Հայ տիկինը հարուստ վաճառականի մը ամուսինն էր. շարունակ հողացավե տանջվող էրիկէն զզված՝ մոռցեր էր, որ այս ծեր բայց հարուստ մարդը աղքատութենէն դուրս հանած ու իրեն կին ըրած էր զինքը:

Այս հարստությունը՝ զոր ատեն մը աղքատության խոշորացուցովը տեսած էր՝ չէր փոխարիններ հիմա հիվանդոտ ու ալևոր մարդու մը կինը ըլլալու դժբախտությունը և այս առուտուրէն՝ որ իր ամուսնությունն էր՝ պարագաներուն ներածին չափ՝ զղջումը հայտնած էր:

Անկախ, ինքնիշխան, իր անսահման ազատությունը ի՛նչ բանի գործածելու շվարած՝ այս կինը ամեն օր Փերայի խանութներուն մեջ թափառիկ, մեծածախ արդուզարդի մտմտութեով զբաղած, ոչ ոք գտած էր մինչև այն ատեն իր արտակարգ բնավորությանը հարմար: Շուրջը դարձող երիտասարդները միշտ մեծարանքով ու փայփայանքով վայելէր էին զինքը և սակայն այս թույլ ու վատ եղանակը չէր իր տարփատենչ երազը:

Հանկարծ օր մը իր հաճախած խանութներէն մեկուն մեջ երիտասարդ մը տեսավ առույգ, գեղեցիկ ու կոպիտ, որ ճիշտ իր փնտրած առնական տիպարն էր, և այն վայրկյանէն ան եղավ իր միակ կիրքը: Ալ չպակսեցավ այդ վաճառատունէն մանր մունր բաներ գնելու պատրվակով: Անթիվ, անհամար ծրարներ կը դրկեր տուն գորս Մարտիրոս հոժարափայլ կը տանէր, ու երբ պատահէր, որ իր մեծաճոխ շրջագգեստը երիտասարդին դպեր, կամ դրամ տալու առթիվ իր քնքույշ ու փափուկ ձեռքը անոր լայն, ամուր ու ջղուտ ձեռքին հանդիպէր, սարսուռ մը կանցնէր իր մորթին վրայէն:

Երբեմն տունը կը գտնվէր ու մոռցված հանձնարարություն մը լսելու համար Մարտիրոս մինչև հանըմին երանավետ սենյակը կ'ելլէր:

Այսպէս շարունակեց տիկինը ատեն մը, բայց հետո համբերությունը հատավ. վերջապէս այդ գեղեցիկ համալը սեպելու մարդ չէր: Բայց միշտ հնարամիտ ճարտարությամբ իր

տեսակցությունները կարգադրեց այս դրսեցի տղուն հետ, որուն անփորձ պարզմտությունը իր տարփանքին սաստկությանը չափ մեծ էր: Կը զգար, որ հիմարություններ ընելու կարող էր անոր համար. ու թաղված գանձ մը գտնող ազահի մը պես իրեն միայն վերապահել ու հատկացնել կ'ուզեր զայն, մինչդեռ Մարտիրոս՝ որ իր լեռնցի մարդու բնությունը ձգելու աստեն ունեցած չէր, այս քաղաքի մարդոց ու կիներուն վրա հավասարապես կը զարմանար:

Եվ այս զբոսանքներուն մեջ մոլորված, հայրենի տնակին մեջ թողած օրինավոր ամուսինը չէր հիշեր այլևս. այն արցունքով գրված տողերը զորս հեք կինը իր ձեռքը կը հասցներ, անոր քարացած ու ապականած սիրտը շարժելու անկարող էին. ստակ կը դրկեր որչափ որ ուզեին, բայց դառնալու խոսք մտիկ չէր ըներ:

Ու հեմշերիները, անդին, իրմե քայլ մը հեռու, խնայողությամբ ու զրկանքով ստակ հավաքած, մաս առ մաս կը վերադառնային հայրենիք, սիլանուն խավուշմիշ ըլլալու:

Զ

Չմեռնամուտին, շրջակա գյուղերեն շատեր Պոլսեն դարձան եկան. ամուսիններ, նշանածներ ու աղջիկներ խնդացին. գյուղային ու ընտանեկան կյանքը իր բոլոր սուրբ ու մաքուր եռանդովը վերակենդանացավ:

Խաչոն այդ վերադարձողներեն էր. արտ մը ու գույզ մը եզ դնելու չափ ստակ ժողվեր ու եկեր էր. նշանած էր արդեն ու հարսնիքը չուշացուցին. Մարտիրոսի մեկ հորեղբայրը կնքահայր եղավ. ամենքը կը սիրեին Խաչոն. ուրախության, տոնի օր մը եղավ հարսնիքին օրը:

Զարդար հոն էր. իրեն ալ ճիշտ վեց տարի առաջ այսպես ուրախությամբ տոներ էին հարսնիքը. դրացի ու գյուղացի եկեր էին, այո՛, ճիշտ այսօրվա պես հազար մաղթանքներ ընելու: Բայց քանի մը օր վերջը էրիկը ձգեր գացեր էր զինքը ու ա՛լ չէր երևցեր, և իր առանձնությունն ու լքումը ամոթ մը կը թվեր իրեն՝ այս ցնծահույզ բազմության մեջ: Ետ դարձան. հետևյալ օրը իրենց ամայի տնակը բոլորովին մույթ ու խավար երևցավ իր աչքին:

Գուցե տասներորդ անգամը ըլլալով սրտաբուխ ուխտով եկեղեցի վազեց ու տիրամոր պատկերին առջև արտասվելով իր խնդիրքը ըրավ. և տիրամայրը, արծաթե թագը գլխուն, ունկնդրեց իր սևցած ոսկեգօծ շրջանակեն, ինչպես շատերուն աղաչանքներուն էր ունկնդրած:

Ապա ձմեռը հասավ իր բոլոր սաստկությամբ, իբրև թե այս հայրենիք դարձողներուն հիշեցնելու համար, որ հարմար ժամանակին հասած էին հայրենի վառարանը:

Ու Պոլսեն լուրեր, տեղեկություններ կու գային գյուղե գյուղ անոնց վրա, որոնք այս աշնան չէին կրցած միասին դառնալ. Կարապետ հաջորդ տարին, իսկ Կիրակոս մյուսին պիտի դառնար: Միայն Մարտիրոսի վերադարձին խոսքը չկար: Հետո ձյուն ու սառույց ամեն կողմ, ամեն ոք իր տան մեջ փակված, և այսպես տարի մը ևս լրացավ:

Է

«Փռենթան»-ի վայելչակազմ պահապանը աղեկ ճամփու մեջ էր: Մոլությունն ու ապականությունը սահուն գառիվայր մըն է, որուն կեսին վրա կանգ առնել դժվար է:

Տարիները կանցնեին, միշտ ու ինքը, Փերայի փողոցներուն մեջ կը շրջեր թափառահաճ, միշտ մաքուր հագված, ածիլված, սև պեխերը ոլորուն ու հնդիկ իշխանի մը պես պահելով իր հայրենի զգեստները, որոնք իրեն այնքան աղեկ կը վայլեին: Օր մը միայն, փորձի համար, եվրոպական զգեստներ հագած էր և այն օրը ոչ ոք երեսը նայեցավ:

Հիմա Փերայի ամեն սովորությանցը, զբոսանքներուն մոլորությանցը տեղյակ մեկն էր. բավական ատենն ի վեր ահա կվարեր գեղեցիկ ու առույգ հսկա մարդու դերը:

Այս կյանքը չէր կրնար տևել այսպես. իր ազդած հրապույրը կը ռամկանար. առջի հետաքրքրությունը կը նվազեր: Նոր եկող պարզամիտ տղան չէր. բայց ի՞նչ օգուտ, հարուստ տիկնանց համակրությունը՝ ծառերուն վրա կեցող թռչուններուն պես անհաստատ է:

Իր պաշտպանուհին ճամփած էր զինքը, ու խանութին մեջ հին օրերու վաստակին տասներորդը անգամ չուներ. մոտան անցնելը այդ վաճառատան մեջ գտնվող բոլոր նյութերուն ճակատագիրն էր, և ինքն ալ այդ նյութերեն մեկը եղած էր բավական ատեն: Սակայն վստահ ու հանձնապաստան ձև մը ստացեր էր ու իր երիտասարդության ատենն մնացած վարժությամբ մը, եթե ոչ տիկիններու, գեթ կար կարողներու կամ ասդին անդին տուններու մեջ աշխատող սպասուհիներու մոտ հարգի էր:

Հանկարծ հայրենիքեն թուղթ մը եկավ, որ բռնի կը հիշեցներ իրեն մոռացած ու ոտնակոխ ըրած սրբազան պարտավորությունները. այն բարակ պահարանի մեջեն ելլող քառածալ թուղթի կտորը անխուսափելի պարսավ մըն էր ուսկից ակամա կ'ամչնար, այդ անզգա փոքրիկ սուրհանդակը ընտանի և անողոք մարդու կերպարանք կառներ և զինքը կը հանդիմաներ: Որքան արժանի էր այս հանդիմանությանց. այն ատեն կը գոջար, ինքնիրեն որոշում կու տար երկիր երթալու. վաղանցիկ ու անհաստատ որոշում, գոր գործադրելու ուժը կը պակսեր իրեն: Ու այսպես կը համոզվեր, որ Պոլիս մնալէ ուրիշ միջոց չկար իրեն, ու ժամանակը կ'անցներ: Օր մըն ալ զգաց, որ տարիքը առնելու վրա էր. սպիտակ թելեր կ'երևային մազերուն մեջ. հայելին՝ ավերած ցուցուց իր դեմքին գիծերը: Ջարմացավ. ի՞նչ շուտ. երկու օր մտածեց ասոր վրա, հետո դարձյալ շարունակեր իր առջի ընթացքը:

Հարցնողներուն ա՛լ չէր ըսեր, որ ամուսնացած է. բավական ատենն ի վեր վաճառատունն ալ ելած էր ու դրամի նեղություն ունեցավ:

Պարտիզակցի սպասուհի մը՝ վերջին մնացորդ իր նախկին հարաբերություններուն, ավելցուցած բոլոր ստակը, իր չորս հազար դրուշը կուտար իրեն, եթե զինքը կնության առներ:

Մարտիրոս բեռնակրություն ընելու ուժ և կամք չուներ. գործ մը բռնել կուզեր ու գործը առանը դրամագլխի չըլլար: Ինքնիրեն ըսավ նաև, թե քանի որ երկիր չպիտի երթար, առանց կնոջ ապրիլը անկարելի էր:

Գաղտնի ու անձայն պսակվեր ան, գողերու պես, առանց պատրիարքարանին լուր տալու, բարեկամ մը հրավիրելու. ոսկի մը տվին քահանային ու խնդիր չմնաց: Այս եղավ իր վարած կյանքին վերջավորությունը:

Ը

Հայրենիքը իր կինը կը սպասեր, ձմեռը ամառվան, ամառը ձմեռվան կը հաջորդեր, ու տարիները կանցնեին անփույթ ու անտարբեր իր թախծալից ու սգավոր կյանքին համար:

Պոլսեն թուղթերը ցանցառ և ուշացած կու գային. փոլոսները չէին վճարվիր ա՛լ ու աները իր նամակներուն մեջ կը սպառնար հարսը վոնտել երբոր երկրորդ փոլոսն ալ անվճար մնար. տանը մեջ ամենքը զինքը հանցավոր կը բռնեին երկանը անտարբեր ընթացքին համար:

Գացողները կշարունակեին Պոլսեն դառնալ, ու պատանիներ կ'երթային պանդխտության տառապանքներուն պակասը լեցնելու մայրաքաղաքին մեջ: Ու թուղթերը կը ճամփեին գեղեն, բարևներե, ընտանյաց անդամներու ողջ առողջ ըլլալուն լուրեն և ստակ դրկելու հավիտենական պահանջումեն բաղկացած: Պատասխան չկար: Հարսը՝ հիմա կատարյալ կին եղած կրնար երբեմն անկյուն մը քաշված արտասվել:

Ամեն կիրամուտքի եկեղեցի կերթար. կիսակործան ու գյուղին տնակներուն պես հին ու սևցած եկեղեցի մը, ուր պզտիկուց ի վեր գացած էր և ուր իր պսակը օրհներ էին:

Հոն, սուրբերու պատկերներուն դեմ գորս լուռ, բայց անաչառ վկաներ կը կարծեր իր ամուսնության, իր տառապանքը կը պարզեր ու ջերմեռանդ աղոթքներովը, որոնք հանդիմանության պես բան մը կը նշանակեին, պատասխանատու բռնել կ'ուզեր այս եկեղեցին իր խորանովը, մասունքներովը, բոլոր սուրբերովը, իր կործանած հույսերուն համար: Մակայն այս հավիտյան բացակա էրկանը համար ըրած աղոթքները չէին փոխեր իր ճակատագիրը:

Այն ատեն հարկ կ'ըլլար համոզվիլ, բոլորովին հույսը կտրել այս ամեն ժամ սպասված ու ամեն ժամ ի դերն եղած վերադարձեն:

Գիտեր, ստույգ դիտեր այլ, որ ամուսինը չպիտի գար. բայց իրիկունը, առանց ուզելու, քայլերը կ'առաջնորդեին զինքը այն արտը, ուրկե վերջին անգամ տեսած ու Պոլիս ճամփած էր իր երիտասարդ էրիկը: Հոն, կանգուն և առանձին, հեռուն տարածվող ընդարձակ ու հարթ դաշտին վրա պտտցնելով իր հետախույզ նայվածքը, Այրին դեռ կը սպասեր:

1888թ.

ԽԱՐԻՄԵԸ

Ա.

Ոչ ոք իրեն չափ աստվածասեր ու աստվածավախ էր միանգամայն. կյանքի բոլոր երևույթները, բնության բոլոր գաղտնիքները Աստուծո գաղափարովը կբացատրեր ու կհասկնար ինքը խելացի կին մը սակայն:

Աղոթքը իր հոգվույն ամենեն անդիմադրելի պետքն էր, հորմեն մորմեն ժառանգած այս որոշյալ ժամերու աղոթելու սովորությունը զոր զավակներուն թողուլ կխորհեր:

Իր ամուսնության առջի օրեն, դեռ երիտասարդ կին ու աղքատացած մարդու աղջիկ, էրկանը փարթամ ու հարուստ տանը մեջ չէր կրցած համակրություն շահիլ, ու պարտավորված էր հյուրի մը պես, ավելորդ ձանձրացուցիչ օտարականի մը նման, զգույշ ու անձայն, ոտքին մատներուն վրա կոխել: Այն ատեն ժամասիրությունը իր ճշմարիտ սփռփանքը եղած էր:

Այն գեղին, որ Սոֆիկ հանըմ հարս եկած էր, կսիրեր փոքրիկ եկեղեցին. Պարտեզ մը կբաժներ իրենց տունը Աստծո տունեն: Իր հարսանեկան սենյակին մեկ պատուհանեն կդիտեր ծովը մշտաշարժ ու անհուն կապույտովը. մյուսեն՝ եկեղեցվույն կամարները, երկուստեք դուրս ցցված պահարաններով, որոնք շենքին երկայնքին հետ ամրակուռ ու քառակուսի խաչ մը կձևացնեին, իբրև անքույթ ու անշարժ խարիսխ մը, որուն իր ձեռքն էր փարիլ:

Իր ամուսնությունը, որով աշխարհի պայքարին մեջ կթևակոխեր, Աստուծո բացորոշ կամքին վերագրած էր միշտ և այս անձանոթ տան ու կյանքին, նոր բացվող ապագային մեջ այս ուղևորությունը՝ ամենագոր էակի մը երաշխավորությանը տակ դրած էր:

Ուրիշներ՝ պարի, խրախճանության, զբոսանքներու համար կհագնվեին. ինքը՝ կիրակի առտունները եկեղեցի երթալու, վերնատան իր հատուկ անկյունին մեջ կենալու աղոթելու համար կսիրեր արդուզարդը, որուն մեջ ցույց կու տար ընտրանքով ու ճաշակով հագվող կնոջ բնական գերազանցությունը:

Գլխարկին, կոշիկին, շրջագգեստին բարեձևությանը զմայլողները հոն հանդիպած էին այս երիտասարդ կնոջը: Մեծ պահքի չորեքշաբթի օրերը, ծնունդի և գատկի տոները անպատում խնդության օրեր էին իրեն համար: Էրիկմարդիկ բակին մեջ, բանկալին քով կսլքոկային, կսպասեին,

երբ բարձրագույն կհառաջանար, ժպտուն ու երջանիկ, փղոսկրե ծածկույթով աղոթագիրքը ձեռքը և ամփոփ շրջագգեստին եզերքեն ցույց տալով փոքրիկ կոշիկներուն ծայրը և հեշտաբույր հոտ մը ծավալելով շուրջը:

Երբեմն գավիթին մեջ կկենար, ջերմեռանդ խաչակնքումներովը, ծնրադրություններովը, մրմունջներովը զմայլեցնելով իր թաղեցիները և հատկապես այն այրերը, որ Աստուծո նվիրված այս գեղեցիկ կնկան հետամուտներն էին:

Բ

Այս էր իր հրապույրը, իր հաղթությունը, սուրբ, բոլորովին կրոնական բան մը, իր խանդավառ կնոջ մարմնական անձկությունները՝ քավության ու թողության գաղափարներու ուժովը զսպելով շարունակ:

Եվ սակայն հաշիվ կար այս աստվածասիրության մեջ: Ատենով հարուստ, հետո չքավորության մատնված հոր մը զավակն էր: Աղջիկ ատենեն, երբ պասմա շրջագգեստի մը ա՛խը քաշած էր բոլոր ամառը, երբ իրենց աղքատիկ կարասիներուն նայելով, ճոխ ու զարդարուն սենյակի մը կարոտովը տանջված էր, երբեք հուսակտուր եղած չէր. կզգար, ինչուն չէր գիտեր թեև, որ այս չքավորությունը վաղացիկ բան մըն էր. այս հինումին տունը վերջնական կայան մը չէր: Կհիշեր, իբրև մշուշի մը մեջեն, իր մանկության օրերուն փարթամ վիճակը, բազմաթիվ սպասավորներով ընդարձակ ապարանքը, անհաստում սրահներով ու սենյակներով լեցուն, հեռանկար մը, որ կհրահրեր, կտոչորեր իր երիտասարդուհիի իղձերն ու տառապանքը:

Ու կխորհեր, որ այս ամենը վերադարձնելու, իրականացնելու կարող մեկը, աղերսանքի ունկնդրող հազվագյուտ մեկը, քովը, մոտը, գլխուն վրա էր, Աստվա՛ծ: Եվ իր ամուլ մնացող փափագներուն, փառասիրական ցնորքներուն սաստկությանը չափ, Աստուծո վրա իր հավատքը զորավոր ու հաստատ կդառնար:

Կհավատար, որովհետև անհրաժեշտ էր այդ հավատքը իր կարոտ ու զրկյալ հոգվույն:

Իսկ հիմա այնչափ ավելի որքան այդ պատանուհիի երագները՝ անհուսալի, ո՛հ, բոլորովին անհուսալի ամուսնությամբ մը ստուգության փոխված էին. և անկեղծ երախտագիտությամբ մը լեցված, ինքը գոհ ըլլալուն համար կարծելով որ ամենքն ալ պետք են գոհ ըլլալ, պարզամիտ և ակամա ետության մը բերմամբ, ինքն ալ փոխադարձապես պաշտպան կկանգնե իր Աստծուն ամեն կարգի թերահավատներու դեմ, որոնց շատնալը կդիտեր ցավով ու զարմանքով: Կմաքառեր անկեղծ եռանդով մը, չզգալով իր փաստերուն տկարությունը:

Կծաղրեին զինքը, կխնդային իր անդրդվելի համոզմանը վրա. ամեն կերպ աղետներ, մահ, ավերում, հրդեհ, աղքատություն կթվեին իր առջև, համար պահանջելով այս ցավերու և անիծից աստուծմեն:

Ոմանք, հայհոյիչնե՛ր, անոր գոյությունը կ՝ուրանային ու Սոֆիկ հանրմ, չկրնալով այս նախատիքներում տոկալ, ոտքի կելլեր ձեռնամած գոչելով.

- Անուշիկ Աստվածս, աս ինչե՛ր պիտի լսեմ եղեր:

Ինքը բարիք միայն վայելած էր անկե, այդ մահերուն, ավերումներուն գոհ գացող անձերուն համար անշուշտ Աստուծո արդարությունը այնպես տնօրինած էր, և այս պատուհասները առանց պատճառի չէին հարկավ:

Գ

Հիմա «վերադարձի վրա» կին մըն էր. բացորոշ ծերության մեջ թևակոխելե առաջ կինները երիտասարդության, թարմության հրապույր մը կվերստանան միշտ. Սոֆիկ հանրմ այդ վերջալույսի

հրապույրովը կփայլեր, իր աղջկանը չէին փոխեր զինքը: Դարձյալ առջի հավատացյալ կինն էր, թեև այն 25 տարիներուն, որոնք անձանոթ ու թշնամի հովե մը մղված ալիքներու պես եկեր անցեր էին, շատ կորուստներ տված էր: Իր կրոնասիրությունը անդրդվելի մնացած էր սակայն այն հարատև ձախորդությանց մեջ գոր չըմբռնել կսկսեր: Քանի մը տարվան մեջ 4 զավակներե երկուքը մահը առեր տարեր էր իր ձեռքեն և երկանը հարստութենեն քոնսուլիտի կորուստներու, հիմնահատակ փչացումին հիշատակը մնացած էր:

Ի՞նչ բանի համար արդյոք Աստված կպատժեր զինքը. հետաքրքիր, անձնահույզ կքններ, կպրպտեր իր կյանքը, ուշադիր՝ սև բիծ մը, չար գաղափար մը չմոռնալու չափ. այս անվերջ հետախուզություններուն մեջ ոչինչ կգտներ՝ անընդհատ դժբախտությանց արժանանալու չափ կարևորություն ունեցող: Կսարսափեր մանավանդ վերահաս աղքատութենեն: Դժգոհ և անհանգիստ կմնար միտքը, զարմանալով այս բարեկամ Աստծուն իրեն դեմ բռնած տարօրինակ ընթացքին վրա: Կ'աղոթեր, հարցումներով լեցուն աղոթքներ, իբր թե իր մտերիմ երեսին ըսեր.

- Ի՞նչ պատճառով մեզի նեղացած եք:

Ի՞նչ կար անցած դարձած մեջերնին այսչափ գժտելու համար. և ընդունելի պատճառ մը գտնելե հուսաբեկ, հարյուր անգամ քավված ու թողության արժանացած մեղքերու վրա միտք հոգնեցնելե ձանձրացած, կառանձնանար իր սենյակը, առջի հարսանեկան սենյակը, և աչքին առջև ցածուկ եկեղեցին իր քառաթև որմերով կտարածվեր, իր կամարներուն ուռեցքը կթավալեր օդին մեջ, հանդարտ ու անփույթ առջի օրվան պես: Խարխսխը կշարունակեր վստահություն ներշնչել:

Հետո պզտիկ հաշտության թվական մը սկսավ Աստուծո և իր տանը մեջ. առջինեկ զավակը եկավ հասավ, ճիշտ ժամանակին, վասն զի բոլորովին փճացած էին ալ. որքան աղոթա՝ ծ պաղատած էր Աստուծո այս սիրական զավկին համար, հիվանդոտ ու նիհար տղա մը: Ամենքը կգովելին այս երիտասարդը, որ կառավարական պաշտոնի կոչված՝ փայլուն ապագա մը կխոստանար: Այն ատեն Սոֆիկ հանրմ ինքզինքը մեղադրեց վայրկյան մը կասկածած ըլլալուն համար Աստուծո անհուն գթությանը վրա. առտու իրիկուն իր եկեղեցին վազեց, մոմ վառելով խորանին ու բոլոր պատկերներուն առջև:

Շատ մը մարդիկ չտեսնել կձևացնեին իր ամուսինը՝ իմացած ըլլալով անոր դրամական վիճակը: Հիմա զավկին հաջողությունը լսելով նորեն բարևել կսկսեին զինքը իբրև թե ճամփորդութենե մը վերադարձած ըլլար:

Եվ այս տեսած բարիքին փոխարեն, երախտիք ճանչցող անձի պարկեշտությամբ, Սոֆիկ հանրմ, որոշեց Աստուծո տան պայծառությունը հոգ ու նպատակ ընել իրեն անկե ետքը:

Մեծ խորանին, պզտիկ խորանին, ավագ կամ լուր օրերու հատուկ, պարզ կամ ոսկեգոծ վարագույրներով, շապիկներով, գորգերով, ձեռագործերով եկեղեցին զարդարեց:

Սուրբ մուրացկանությամբ տունե տուն կպտտեր, մեկուն աղջիկը նշանելու, մյուսին հիվանդը առողջացնելու խոստումով. ասոր, անոր, բարեկամ, ծանոթ կիներու ուխտ ընել կուտար ու նվեր կհավաքեր: Իր եկեղեցվո սուրբին գորությանը ապաստանած, ամենուն սրտին բաղձանքը առաջուց կշնորհեր, և եկեղեցին կճոխանար այս կանացի բարեպաշտության արդյունքը եղող նվիրատվություններով. մինչդեռ իր մտքովը, այս ամեն ջանքերով տեսակ մը ապահովագին տված կ' ըլլար իր ընտանեկան հաջողությունը ապագա վտանգներե զերծ պահելու համար:

Դ

Երեք օրե ի վեր Սոֆիկ հանրմ իր տղուն անկողնին քով կհսկե. երիտասարդը պտույտի մեջ մսած՝ ծանր թոքատապե մը կտառապի: Սոֆիկ հանրմ չի հասկնար այս նոր հարվածը. բժիշկները կուզան

կերթան գլուխնին երերցնելով և իրենց ապիկարությունը, ուրիշ ամեն ատեն ծաղրելի, հիմա սպառնական ու ահարկու բան մը կնշանակե:

Կողոպտ այս մարդոց երթնեկեն, կողոպտ անոնց խորհրդակցություններեն, վասն զի ասոնց խոսքը ի դերն հանելու կարող մեկը չի տեսներ իր քովը: Ու հիվանդին քնացած մեկ վայրկյանին, գիշեր թե ցերեկ, կվազե շնչասպառ իր եկեղեցին, իր սուրբին, իր Աստծուն, իր բժիշկին ոտքը, արցունքով ու պաղատանքով օգնություն հայցելու, մինչդեռ խորանին առջև կանթեղը կշարունակե պլպլալ միօրինակ հատնումներով, նվաղումներով: Երբեմն, գիշեր ժամուն կը վախնա, կը սոսկա թանձր ստվերներեն, որոնց մեջ, ոչ սուրբի, ոչ Աստծո պատկեր կրնա զանազանել, հապա անտեսանելի ոգիներ, որոնք, իր գալուն, պատեպատ կը վազվզեն ու եկեղեցիին պարապությունը աներևույթ բազմությամբ մը կը լեցնեն:

Հիվանդին քով կը ծածկե իր տագնապները, որոնք ալ հայտնի համարձակ կը գծագրվին իր դեմքին, իր ճակտին վրա. մազերը կ'ալևորին, և Սոֆիկ հանըմ, առանց ուզելու, առանց գիտնալու սևեր հագնիլ կը սկսի:

Հետո գավկին վիճակը ծանրանալուն հետ, փոխն ի փոխ Աստուծո կամ մարդկանց ապավինելու վարանումներ, երկմտություններ կունենա: Կը զգա, որ Աստված կ'ուշանա ու միանգամայն կը գոջա այսպես խորհելով մեղք գործելուն համար:

Մահը իր միակ ապավենը եղող այս գավա՞կն ալ պիտի խլե արդյոք: Սոֆիկ հանըմին ակնարկը կը թափառի հեռուն տարածվող, փրփրացող ծովուն ու իր մոտի ամուր խարսխին վրա. անիկա հիմա փրկության գաղափարը չարթնեցներ իր մտքին մեջ, այլ ստույգ նավաբեկության մը տպավորությունը կը թողու: Ի՞նչպես կըլլա, որ մինչև այս վայրկյանիս անոր միայն վստահած ու ապրած է, իր բոլոր կյանքը դրած այդ հիման վրա, որ կ'երերա, կը շարժի, կը տատանի:

Մինչև վերջին վայրկյանին քաջությամբ սպասեց իր գավկին քով. առտվան դեմ նորեն եկեղեցի գնաց, վերջին բացատրություն մը ուզելու համար. պարտեզն անցավ, պահարանեն ներս սպրդեցավ. ոչ ոք. իր ծանոթ փոքրիկ եկեղեցին էր. այս գիշեր ժամուն մերկ, ցրտին ու ամայի պատկերը միայն տեսավ շուրջը, սարսուռ մը կը վազեր այս անզգամ պատերուն վրա:

Խորանին առջև նվաղկոտ լույսի մը նշույլովը տիրամոր դեմքը նշմարեց իր հարատև ժպիտովը:

Սոֆիկ հանըմ ծնրադրեց աղոթելու համար ու բարձրաձայն խոսիլ սկսավ:

Կանթեղին ցոլացումը հոս հոն դողողոջուն լույս մը կը նետեր, ու աղոթողին ստվերը նախ գետնին, հետո վերնատան, հետո քարե կամարին, հետո սյուններուն վրա կտարուբերեր, կպտտցներ ու անոնց համեմատ կոտրտվելով կը պատշաճեցներ:

Այսպես ժամերով կանթեղին վտիտ լույսը զբոսնեցավ անոր հետ, մինչդեռ կինը կը բողոքեր զայրագին այս անարձագանք պատերը արթնցնելու, անոնցմե վերջնական խոսք մը առնելու ճիգով: Հանկարծ ետին դարձավ, ճերմակ ներկված պատերուն վրա շուք մը տեսավ, իր շուքը, սև ու սգավոր իր ապագային պես, որ հիմակուց կը պատկերանար, սիրելիներու գերեզմաններուն վրա ոստոստող վիռկի մը պես:

Անկե վերջը կանթեղին լույսը անհեթեթ նկար մը ձևացուց պատին վրա. այն երկաթե ձողեն, որ կամարին բացվածքը կը միացներ, չվանով կախված մարմնի մը, աստվածածնին դեմ լեզու հանող մարմնի մը տատանումը գծեց, միօրինակ և հետզհետե նվազող ճոճումով որ կը շարունակվեր դեռ երբոր լուսաբացը եկեղեցին բացավ այն առտուն:

1890թ.

SULԻԼԱ

Ա

-Տոքթոր, - կ'ըսեի իրեն...

Տոքթորը բարձրահասակ, ոսկրուտ ու նիհար մարդ մը, իմ դեմի սենյակիս վարձակալն էր, այն տանը մեջ ուր կը բնակեի:

Կանուխեն - հազիվ հիսուն տարու կար - հանգստյան կոչեր էին զինքը, սրտի հիվանդության մը պատճառով որուն մահացու հանգամանքը հաստատված էր:

Իր մերձավոր մահվանը գիտակից այս մարդը՝ կավե արձանի մը անվրդով դեմքը ուներ ամեն ատեն:

Լյուքսանպուրի սրճարանին հաստատ հաճախորդներեն մեկն էր ու ամեն օր անխախտ կը գտնեիր զինքը հոն, կես օրեն վերջը, աջ կողմի կարմիր թավիշէ նստարանին վրա, քոնյաքի բաժակի մը առջև, «Տեպա»-ի կամ «Թան»-ի ընթերցման մեջ ընկղմած, չխոսելով մարդու հետ, չզիջանելով նայիլ փողոցը, անցուդարձին, ապրելու, զվարճանալու, վայելելու անձուկը ունեցող աշխարհին, իբրև մեկը՝ որուն ակնարկն ու ուշադրությունը մեծագույն վայելքներու ու վեհագույն աշխարհի մը վրա սևեռած ըլլային:

Ապահովապես, իր քաշված մարդու միայնությունը՝ մեզ շրջապատողներեն շատ ավելի աննենգ ու հաստատ դեմքերով, անանց ու հավատարիմ պատկերներով շրջապատված էր:

Առանձնություն մը՝ համակ լեցված այն տեսիլներով, որոնց համար Սյուլլի Բոյուտոմ ըսած է՝
որ մնան միշտ

առանձնություն մը ըլլալէ չի՞ դադրիր:

Այս մարդը իր նմաններուն պես ապրելէ զզված ու նոր ծանոթություններու, դեպքերու համար վերջապես փակված կը թվեր:

Մենք՝ մեր սրտաբաց ու հետաքրքիր ձևովը՝ ընդունելության այն մեծ դահլիճին կը նմանինք ուր ամեն ոք կրնա գալ, ձեռք սեղմել, տեղ մը գրավել ու քիչ մը վերջը հեռանալ. դահլիճ՝ որ կը լեցվի ու կը պարպվի ամեն վայրկյան, ուր գույները, գիծերը ու հոտերը իրարու կը խառնվին ու կը շփոթվին միշտ:

Անիկա պզտիկ խուցն էր ուր մտերիմները միայն մուտք ունին, առաջուց ի վեր իրենց հատկացված տեղը կը բռնեն ու միննույն խոսքերը կը կրկնեն երբոր խոսին. Հիշատակներ, որոնք այս պզտիկ սենյակը կը կահավորեն, կը լեցնեն, կը զարդարեն թանկագին գեղորներու պես, որոնց՝ աչքը վարժված է ալ ու գոց գիտե ամեն մեկուն դիրքն ու պատկերը:

Բ

Երեք ամիս շարունակ, ամեն հեղ, որ սանդուխին վրա կամ մեր դեմ դեմի սենյակները գատող սրահին մեջ հանդիպեցանք իրարու, բարև մը միայն փոխանակեցինք:

Հետո, օր մը - սաստիկ հագե մը կը տանջվեի - խնդրեցի որ սենյակս գա. եկավ, դժկամակելով քիչ մը. բազկերակս չբնեց ու լեզուս չնայե ցավ, այլ գրքատունս աչքե անցուց. դեղեր չտվավ:

- Խաբեբա ու սնոտի բաներ են այդ ամենը,- ըսավ ինձի.- հիվանդությունը իր շրջանը պիտի ընէ:

Տարօրինակ կ'ըսեի:

Հաջորդ օրը նորեն եկավ. Վիքթորո Հյուկոյի հատոր մը ուներ ձեռքը. սնարիս քով նստավ ու առանց վիճակս հարցնելու «Ճին»երը կարդաց: Մյուս օրը Լամարտիսի «Ժիռնատեններու պատմություն»-ովը եկավ քովս:

Ռնտցա ու այնուհետև բարեկամ եղանք իրարու:

Առանձին, բոլորովին առանձին էր աշխարհիս վրա. ազգական ու բարեկամ չունէր և ունենալու պետք չէր զգացեր երբեք:

Կյուլիանէի շրջանը ավարտելէն ետքը, քսան տարի ամբողջ դուրսերը շրջած էր, լեռնահովով ու սառուցիկ բարձունքներէ մինչև արևակեզ անապատներու միայնությունը:

Ու կը հնազանդէր անտրտունջ, ընկեցիկ մանուկի մը պէս, երթալով միշտ հոն ուր կը դրկէին զինքը, վայրապար չտանջելով իր սիրտն ու միտքը անիրականալի փառասիրություններով, հանգիստ ու հանդարտ կյանքի պահանջումներով:

Ինքն էր, որ կը կոչվէր միշտ Միջագետքին մեջ երևցող ժանտախտին, Սուրիո մեջ երևան ելլող քոլեռային դեմ առողջապահական միջոցները անմիջապէս ձեռք առնելու: Այս մահտարածամներուն մեջ թրծված, եփված մեկն էր, սկեպտիկ մարդ, գոր բնությունը իր մեծագույն աղետներուն վարժեցուցած էր, անտարբեր դարձնելու աստիճան:

Այսպէս թափառահած ու վտարանդի կյանքի վարժությամբ, հաստատուն կայանի մը, ծանոթ ու սիրելի շրջանակի մը կարողութեամբ զգացած չէր երբեք. իր սրտին խանդաղատանքը՝ բույն չէր դրած տեղ մը, այլ ցրված թոթափած էր ամեն կողմ, ամեն տեղ, բզիկ-բզիկ եղած՝ իր անդուլ ուղևորությանը մեջ:

Քաջ վիրաբույժ էր. այսպէս կ'ըսէին գոնէ անոնք, որ ինձմէ լավ կը ճանչնային զինքը. բայց երբեք ամենափոքրիկ վիրաբուժական գործողության մը մասնակցիլը չէի լսած, թէն բժշկություն ի գործ կը դնէր մեր թաղին մեջ, ծուլ ու անտարբեր պաղարշունությամբ:

Գ

- Տոքթօր՝ ը,- կ'ըսէի իրեն,- քեզի համար կ'ըսեն որ քաջ վիրաբույժ ես. ինչո՞ւ արվեստդ ի գործ չես դնէր:

Դեմ դեմի նստեր էինք Լյուքսանպուրի սրճարանին մեջ. ինքը՝ իր սովորական տեղը, ես՝ իր սեղանին դիմացը:

Հարցումս զինքը հանկարծակիի բերավ, տեսա, որ իր սովորական անխռով դեմքը այլայլեցավ, քոնյաքի պզտիկ բաժակը գոր բերնին մոտեցուցած էր, դողաց ձեռքերուն մեջ:

Մարդ չկար մեզմէ զատ:

- Ըսեմ քեզի թէ ինչո՞ւ այլևս վիրաբուժություն չեմ ընէր,- պատասխանեց բժիշկը ինձի:

Այն ատեն, հիշատակները ամփոփող մեկու մը պէս վայրկյան մը կեցավ ու շտկվեցավ նստարանին վրա. իր չոր ու կորցած իրանը ուղղեց ու խոսիլ սկսավ.

- Բժշկական վարժարանին հառաջադեմ շրջանավարտներէն եմ. ամբողջ պատանությունս, երիտասարդությանս մեկ մասը աննվեր ու լռիկ աշխատության մեջ անցած է: Գիտությունը՝ իմ միակ ըրձանքս ու հաճույքս էր, այնքան, որ ընկերներս կը ծաղրէին տարիքիս անպատշաճ այս անմեղությունը. հիմա որ բնավորությունները, խառնվածքները վերլուծելու կարող եմ, կը տեսնեմ, որ միամիտ ու խանդավառ մեկն էի ես ու առջի դեմս ելլողը բոլորովին պիտի գրավէր, հրապուրէր զիս. երբեք ինքզինքս բանի մը մասնակի չեմ կրցած տալ. մարդիկ կան, որոնք հանչափս կոտորակներու կրնան վերածվիլ առանց պակսելու, տեսակ մը անուշ հոտի պէս, որ կրնա ամեն կողմ տարածվիլ առանց իր քաղցրությունը, իր ուժը կորսնցնելու. այս մարդիկ կարող են ամեն առարկայէ, զբոսանքէ

հաճույք զգալ. մեկու մը չեն կապվիր ու ամեն բան իրենցը կը համարեն. ասիկա տեսակ մը հոգեբանական ընկերություն է. ես անոնցմե չեի:

Առջի դեմս ելլողը Գիտությունը եղավ և զայն սիրեցի հոգվույս, տարիքիս բոլոր գործությամբը:

Երբոր վարժարանն էլա, ուսյալ տղա մըն էի ու այսչափ միայն: Այն ատեն ժանտախտը կը ճարակեր Սուրիո մեջ. հոն դրկեցին զիս. երբեք չվախցա մահեն ու հիմա ալ չեմ վախնար: Իրարու դեմ մաքառելու կոչված առջի օրեն՝ բարեկամ-թշնամիներ ենք, որ կը հարգենք, կը ճանչնանք իրար. բժիշկ մըն եմ ես ու այն՝ մեծագույն բժիշկն է. գիտության ստեղծած հականեխական դեղերուն դիմացը՝ մահն ալ՝ Աստուծո ստեղծած հականեխականն է: Կը հավատամ, որ մեծ ջարդերը, ասհազին կոտորածները, որոնց վարժված եմ ակնատես ըլլալու, պատերազմներու մեջ կամ մահացու հիվանդությանց ճարակած միջոցին, առողջարար պաշտոն մը, նախասահմանություն մը ունին: Ժողովք տը Մեթոի իմաստասիրության հավատացող մըն եմ. այս անունը կը ժպտեցնե՞ք եզ. ես իմաստասիրությունը կը սիրեմ իբրև գերագույն բանաստեղծությունը. այն չոր ու ցամաք գիտնականներն չեմ, որոնց բոլոր հոգին ու զգայնությունը կաշկանդված են ֆորմուլներու մեջ ու թոխ չունին:

Դ

Դամասկոսի մեջ մարոնի աղջիկ մը սիրեցի. բայց սիրեցի հիացումով ու շլացումով: Կույրի մը աչքերը բացվելուն պես բան մը զգացի. ա յս էր սերը: Տալիլա - այս էր աղջկան անունը - ինքը կը զարմանար վրաս. կարծեմ թե հարյուրապետի ոսկեգոծ համագգեստես, մայրերուն վրա ձգձգվող ու զարնվող սուրես ավելի հրապուրված էր քան ինձմե. թեթև, զբոսասեր մեկն էր, լուրջ խոսակցության մը և մեծ ըմբռնումներու անկարող: Ես՝ իմ մտքիս մեջ՝ զինքը ամեն կատարելություններով օժտեր էի. սիրեցի զինքը, իր անունն սկսելով մինչև ոտքին սիրուն շրփշրփները:

Տալիլա երկայն ծովածուփ մագեր ուներ, որոնք իր ոսկեզանգ դրվագներով շրջապատված փոքրիկ տիատեմեն դուրս կը թափեին անհնազանդ և կամակ ցայտուցքներով. կարմիր չուխայե պզտիկ սեյմենին մեջ չսղմող լանջքը՝ նրբաթել կազի մը պարկեշտորեն կրկնված ծալքերով ու փրփուրներովը՝ զոգ առած առագաստի մը կը նմաներ. իր շավվարը սև մետաքսե էր:

Արքենի հասակով, բարակամեջք աղջիկ մըն էր Տալիլան և իր հրապուրներուն գիտակցությունը ուներ. կ'երգեր և ուտի վրա նվագել գիտեր. իր մոտ, օթոցին վրա, իր ոտքին քովիկը անցուցած ժամերս, անխոսիկ անմոռն Վերացումներով՝ շնորհալի երազի մը հիշատակը ձգած են հոգվույս մեջ:

Բայց որքա՞ն անհաստատ սիրտ մը ու թեթև գլուխ մը. իր քաղցր նայվածքը՝ արևուն ճառագայթին պես՝ խտիր չէր դներ իրմով ապրողներուն մեջ ու ամենքն ալ հավասարապես իր լույսովը կ'ողողեր, ինչպես կ'ըսե Ֆրան տը Բոնբինյան: Ես՝ նախանձոտ, հպարտ ու նեղսիրտ, չկրցա հանդուրժել ասոր. սրտմտեցա. Տալիլա զարմացավ. ի՞նչ կ'ելլեր ասկե. ձեռքս բռնեց ու համոզել ջանաց զիս. այնքան մարդիկ երջանիկ կ'ըլլային իր մեկ բառովը. կրնա՞ր այսքան չնչին բան մը զլանալ անոնց:

- Չե՞ս սիրեր գեղեցիկ կնոջ մը երեսը նայիլ երբոր փողոցը հանդիպիս, - հարցուց ինձի:

- Երբե՞ք, - ըսի իրեն խստությամբ:

Ե

Հինգ տարի վերջը. Հալեպի մեջ գորաբանակին կը ծառայեի. օր մը քրիստոնեի մը տունեն կանչեցին զիս վիրաբուժական գործողության մը համար: Գետինը փոված անկողնին մեջ երիտասարդ կին մը տեսա:

- Տոքթո՞ր, - կանչեց իր անուշ ձայնովը:

Տալիլան էր:

Մոտեցա ու քննեցի խոցը: Գրեթե սրտին վրա, ուտիչ վերք մըն էր, որ իր գունդ ու կարմրած
ցցունքովը՝ մարմնին անբիծ ճերմակությանը վրա խոյացող գիշատիչ թռչունի մը գլխուն կը նմաներ:

- Ի՞նչ պիտի ընես, տոքթոն՝ ր,- հարցուց հիվանդը աղերսարկու ձայնով:
- Մի՛ վախնար,- ըսի իրեն:

Բայց ան իր պաղատանքը ավելցուց. սենյակին մեջ լեցվող բազմությունը դուրս ելավ. մայրը ու ես
մինակ մնացինք իր քովը: Տալիլա կը շարունակեր լեզու թափել:

- Պիտի մեռնի՞մ, տոքթոն՝ ր:
- Ո՛չ, ո՛չ, հիմա կ'ազատիս:

Մայրը բացավ լանջքը ու ես նշտրակս կեղանկին մոտեցուցի:

- Անդի՛ն նայե:
- Քու ձեռքեդ թող մեռնիմ,- ըսավ Տալիլա մեղմիվ:

Դանակը դպավ... Աստված իմ, ի՞նչ ըրավ ձեռքս, ի՞նչ ըրի ես, ինչպե՞ս, վրդովումս գոր կրցեր էի
զսպել, ճնշեց զիս հանկարծ ու նշտրակս մոլորեցուց: Երբեք չգիտցա. կտրված երակեն արյունը
վտակի պես կը հոսեր ու վրաս կը ցայտեր. դուրս վազեցի օգնություն ուզելու համար. ես, որ վարպետ
վիրաբույժ մըն եմ, ապիկար մարդասպան մը դարձած էի: Հոսումը դադրեցնելու բոլոր հնարքներս ի
դերն ելան:

Տալիլան իմ ձեռքես մեռավ, ճիշտ, ինչպես որ գերագույն պչրանքի մը վայրկյանին փափաքած էր:

1893թ.